

“Quran-Based Conceptual Model Analysis of the Cognitive Component of 'Attention' with Emphasis on William Glasser's Choice Theory”

Seyedeh Razieh Pourmohammadi¹ , and Ali Hassanbeigi² , and Ebrahim Ebrahimi³ , and Sohrab Morovati⁴ , and Fatemeh Dastranj⁵

1. Corresponding Author, PhD Candidate, Department of Quranic Sciences and Hadith, Arak University, Arak, Iran: raz_sae@yahoo.com
2. Professor, Faculty Member, Department of Theology, Arak University, Arak, Iran: a-hasanbagi@araku.ac.ir
3. Professor, Faculty Member, Department of Theology, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran: ebrahimi978@atu.ac.ir
4. Associate Professor, Department of Quranic Sciences and Hadith, Ilam University, Ilam, Iran, and Affiliated Faculty, Institute for Interdisciplinary Quranic Studies, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran: sohrab_moroyati@yahoo.com
5. Associate Professor, Faculty Member, Arak University, Arak, Iran: fatemehdastranj@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

1 March 2026

Received in revised form:

5 April 2026

Accepted:

8 May 2026

Available online:

20 June 2026

Keywords:

Attention,
Quran,
William Glasser,
Choice Theory,
Cognitive Psychology,
Semantic Analysis.

ABSTRACT

Objective: Information processing in the human sensory system is essential; however, evaluating all incoming information within limited cognitive capacity is impossible. Consequently, individuals selectively process information of highest relevance to their immediate goals. This study aimed to formulate a Quran-based conceptual model of the cognitive component of the “attention” dimension with an emphasis on William Glasser's Choice Theory.

Method: The research employed a qualitative content analysis approach utilizing conventional and narrative content analysis techniques. Semantic analysis units were established across Quranic verses to extract passages pertaining to the cognitive dimension of attention, which were systematically evaluated against Glasser's Choice Theory and Toshihiko Izutsu's semantic methodology.

Findings: The study reveals that in the Quran, *sustained attention* corresponds with terms such as *Wajh* (directing the entire self toward God and upright religion), *Dhikr* (continuous remembrance encompassing obedience, heart's tranquility, prayer, Quranic contemplation, adopting righteous role models, and rejecting satanic footsteps), and *Tabattul* (exclusive devotion causing complete detachment from non-divine attachments). *Selective attention* is reflected in terms like *Li-tasghā* and *Taşaddā*, which govern the cognitive recognition and voluntary choice of salvation or misery. *Alternating attention* was evaluated through *Ya'dilūn*, signifying cognitive recognition of truth followed by deliberate deviation. Finally, *divided attention* is depicted using the connective *Wāw (wāw al-'atf)* to signify the continuous execution of multiple divine mandates.

Conclusion: By elucidating diverse dimensions of attention, the Holy Quran presents a comprehensive framework for guiding cognitive processes and regulating human behavior. This Quranic model aligns seamlessly with Glasser's Choice Theory, providing an ontological foundation for enhancing human self-regulation and intentional choice.

Cite this article: Pourmohammadi, S. R.; & Hassanbeigi, A.; & Ebrahimi, E.; & Morovati, S.; & Dastranj, F. (2026). “Quran-Based Conceptual Model Analysis of the Cognitive Component of 'Attention' with Emphasis on William Glasser's Choice Theory”. *The Quran and Science*, 20 (38), 289-338.

<https://doi.org/10.22034/qve.2026.19511.1771>

© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/qve.2026.19511.1771>

1. Introduction

Higher cortical functions represent one of the most defining features of human cognition. For any environmental or internal stimulus to enter the processing sequence of perception, an individual must first direct attention toward it. Attention is a multifaceted cognitive function that operates to achieve and sustain alertness, orient toward and select sensory events, and regulate thoughts and responses in a goal-directed manner. Defined classically by William James and refined in modern cognitive neuroscience, attention involves the mind taking vivid and clear possession of one out of several simultaneously possible objects or trains of thought.

In human learning, attention acts as the indispensable gateway. Failure to attend to incoming auditory or visual information precludes comprehension, retention, and subsequent memory retrieval. Recognizing this fundamental cognitive law, the Holy Quran frequently employs narrative storytelling, vivid parables, and exhortations to arouse attentional focus, remind human beings of divine unity, and foster deep cognitive processing. As stated in Surah Qaf (50:37): *"Indeed in that is a reminder for whoever has a heart or who listens while he is present [in mind]."*

In clinical and cognitive psychology, Reality Therapy—developed by William Glasser—is rooted in Choice Theory. Choice Theory posits that human beings are self-determining agents who consciously choose all their behaviors, including internal emotional states such as anger, anxiety, and attentional focus. According to Glasser, total behavior comprises four inextricably linked components: acting (doing), thinking, feeling, and physiology. All voluntary behaviors originate internally as attempts to satisfy five basic psychological needs: survival, love and belonging, power, freedom, and fun. Glasser emphasizes that cognition and attention are pivotal internal filters; individuals process and focus on environmental information that serves their ideal mental image ("Quality World") and satisfies their core needs.

Because human cognitive architecture possesses strict bottleneck constraints—such as limited working memory capacity, selective perceptual filters, and finite central processing speed—the brain cannot evaluate every environmental stimulus. Thus, selective cognitive attention, sustained focus, alternating mental sets, and divided processing capacity are critical mechanisms for survival and spiritual development. Investigating the cognitive component of attention from a Quranic perspective enriched by Glasser's Choice Theory fills a major research gap at the intersection of Islamic studies, cognitive science, and psychotherapy.

2. Methodology

This study implemented a descriptive-analytical qualitative research design utilizing conventional and narrative content analysis. The research corpus comprised Quranic verses containing attentional key terms, classical and contemporary Quranic exegeses (e.g., *Al-Mizān*, *Tafsīr-e Nemūneh*, *Al-Kashshāf*, *Al-Tibyān*, *Al-Burhān*), and authoritative literature on cognitive psychology and Glasser's Choice Theory.

To analyze the religious concepts and semantic structures, the study integrated Toshihiko Izutsu's semantic field methodology. Izutsu's linguistic approach examines Quranic vocabulary through four core analytical pillars:

1. Key Terms (semantic anchors within the text).

2. Syntagmatic Relations (linear combinations and co-occurrences of words within verse contexts).

3. Paradigmatic Relations (substitutional sets where words share semantic domain boundaries or contrasts).

4. Contextual Meaning & Semantic Fields (the overarching conceptual grid formed by intersecting key terms, such as Faith/Disbelief, Guidance/Misguidance, and Remembrance/Heedlessness).

Verses were categorized into semantic units corresponding to four major cognitive dimensions of attention recognized in cognitive psychology: Sustained Attention, Selective Attention, Alternating Attention, and Divided Attention.

3. Findings

3.1. Sustained Attention (Attention Continuum)

Sustained attention refers to the cognitive capacity to maintain continuous focus on a specific activity or stimulus over an extended period despite competing distractions. In the Quran, sustained attention is embodied in three primary semantic anchors: *Wajh*, *Dhikr*, and *Tabattul*.

- **The Term 'Wajh' (Facial Orientation / Direction of Total Being):** Etymologically denoting the face or front aspect of an entity, *Wajh* in Quranic terminology signifies the complete orientation of one's entire cognitive, emotional, and spiritual self toward Allah (e.g., Surah Al-Baqarah 2:115, Al-Qasas 28:88, Luqman 31:22, Al-An'am 6:79). In the context of sustained attention to God, the cognitive components derived include: (a) Acquiring primary cognitive awareness of Divine Presence; (b) Seeking the path of ultimate spiritual growth; (c) Performing selfless divine commands without worldly expectations (e.g., Surah Al-Insan 76:9: "*We feed you only*

for the face of Allah; we wish not from you reward or gratitude”). Furthermore, sustained attention to religion (*Dīn al-Qayyim*) via *Wajh* (Surah Ar-Rum 30:30, 30:43) reflects the activation of primordial *fitrah* (innate human nature), grounding human choice in stable cognitive belief.

- **The Term 'Dhikr' (Continuous Remembrance):** *Dhikr* and its derivatives occur 292 times in the Quran. Syntagmatically paired with *Ṣalāt* (prayer), *Taqwā* (god-wariness), and *Kitāb* (scripture), *Dhikr* represents the core motor of cognitive sustained attention. The cognitive components of *Dhikr* encompass:

1. Voluntary obedience and cognitive submission to Truth (Surah Al-Hadid 57:16, Az-Zumar 39:22).

2. Deep emotional and cognitive tranquility derived from connecting with the ultimate source of security (Surah Ar-Ra'd 13:28: "*Unquestionably, by the remembrance of Allah hearts find rest*").

3. Regular recitation and intellectual contemplation of scripture (Surah Az-Zumar 39:23, Al-Ankabut 29:45).

4. Selecting optimal life role models (Surah Al-Ahzab 33:21).

5. Active cognitive resistance and aversion toward satanic temptations, intoxication, and gambling (Surah Al-Ma'idah 5:91, Al-Mujadila 58:19).

- **The Term 'Tabattul' (Exclusive Devotion and Detachment):** Derived from Surah Al-Muzzammil (73:8: "*And remember the name of your Lord and devote yourself to Him with complete devotion*"), *Tabattul* denotes voluntary cognitive detachment (*inqiṭā'*) from worldly ephemeral desires to achieve hyper-focused spiritual contemplation and sincerity.

3.2. Selective Attention (Cognitive Filtering & Choice)

Selective attention is the executive ability to focus intently on specific target stimuli while actively inhibiting or ignoring extraneous environmental noise. Glasser's Choice Theory asserts that human selective attention is driven by internal need-satisfaction. In the Quran, selective attention is illustrated through terms such as *Li-tasghā* and *Taşaddā*.

- **'Li-tasghā' (Surah Al-An'am 6:113):** Derived from *ṣaghw* (inclining or listening attentively with approval). The verse highlights how individuals who disbelieve in the Hereafter voluntarily choose to incline their hearts and ears toward deceptive, embellished discourse. This illustrates an intentional selective filtering process where bad cognitive choices stem from alignment with destructive desires, leading ultimately to spiritual misery.

- **'Taṣaddā' (Surah 'Abasa 80:6):** Denotes actively turning toward, confronting, or paying special attention to an individual or group. The Quranic admonition addresses the selective allocation of attentional resources, emphasizing that cognitive focus should prioritize sincere seekers of guidance over arrogant, indifferent leaders.

3.3. Alternating Attention (Mental Flexibility vs. Cognitive Deviation)

Alternating attention involves mental flexibility—the capacity to shift the focal point of attention fluidly back and forth between tasks or cognitive sets with distinct requirements.

In the Quran, alternating attention is analyzed through the verb *Ya'dilūn* (root *a-d-l*, meaning to turn away, deviate, or equate; e.g., Surah Al-An'am 6:1, 6:150, An-Naml 27:60, An-Nisa 4:135). The cognitive component of *Ya'dilūn* represents individuals who recognize the clear signs of Divine Truth yet voluntarily shift their cognitive focus away from monotheism to embrace polytheistic idols or personal whims. Glasser notes that such irrational cognitive shifts occur when individuals prioritize immediate, impulsive emotional payoffs over long-term rational evaluation.

3.4. Divided Attention (Multitasking & Cognitive Limitations)

Divided attention involves processing multiple streams of information or performing concurrent tasks simultaneously.

- **Synthesis of Virtues via Connective 'Wāw' (*wāw al-'atf*):** In Surah Al-Baqarah (2:177 - *Ayat al-Birr*), the Quran combines multiple cognitive, financial, ritual, and moral duties (faith in Allah, giving wealth to kin/orphans/needy, establishing prayer, paying zakat, fulfilling covenants, and showing patience during adversity) connected by *wāw*. This syntactic structure reflects structured divided attention, wherein a believer continuously holds multiple divine obligations in active cognitive awareness during daily life.

- **Cognitive Processing Constraint (Surah Al-Ahzab 33:4):** "*Allah has not made for any man two hearts inside his cavity.*" The Quran highlights the fundamental human limitation in parallel cognitive processing: an individual cannot simultaneously devote total focal attention to two diametrically opposed core orientations (e.g., complete monotheistic devotion versus polytheistic hypocrisy). This principle mirrors modern cognitive capacity limits and Glasser's insistence on single-minded internal evaluation.

4. Conclusion

The Quranic conceptual model of attention presents a sophisticated, holistic paradigm that categorizes human attentional processes into sustained, selective, alternating, and divided cognitive dimensions. By grounding attention in human agency, intentionality, and moral accountability, the Quranic model enriches William Glasser's Choice Theory.

Where Choice Theory identifies internal psychological needs (survival, love, power, freedom, fun) as the primary drivers of attention and behavior, the Quran elevates these needs into a higher teleological framework: directing human cognition toward transcendental truth, self-regulation (*taqwā*), and spiritual peace (*iḥmi'nān*). This synthesis provides a robust conceptual foundation for Islamic cognitive-behavioral counseling, educational psychology, and clinical interventions aimed at enhancing self-awareness, cognitive focus, and purposeful decision-making..

تحلیل قرآن بنیان مدل مفهومی مولفه شناختی بُعد «توجه» با تأکید بر نظریه گلاس

سیده راضیه پورمحمدی^۱، و علی حسن بیگی^۲، و ابراهیم ابراهیمی^۳ و سهراب مروتی^۴، و فاطمه دسترنج^۵

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری دانشگاه اراک، رشته علوم قرآن و حدیث، رایانامه: raz_sae@yahoo.com

۲. استاد، عضو هیات علمی دانشگاه اراک، گروه الهیات، ایران، رایانامه: [a-hasanabagi\[at\]araku.ac.ir](mailto:a-hasanabagi[at]araku.ac.ir)

۳. استاد، عضو هیات علمی دانشگاه علامه طباطبائی، گروه الهیات، ایران، رایانامه: ebrahimi978@atu.ac.ir

۴. استاد پیوسته گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه ایلام و استاد وابسته پژوهشکده مطالعات میان-رشته-ای قرآن دانشگاه شهید

بهشتی، ایران، رایانامه: sohrab_morovati@yahoo.com

۵. دانشیار، عضو هیات علمی دانشگاه اراک، ایران، رایانامه: fatemehdastranj@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: پردازش اطلاعات در نظام حسی انسان ضروری است؛ با این حال، ارزیابی تمام اطلاعات ورودی در محدوده ظرفیت شناختی محدود امکان پذیر نیست. در نتیجه، افراد به صورت گزینشی اطلاعاتی را پردازش می کنند که بیشترین ارتباط را با اهداف آنی آن ها دارد. هدف این مطالعه، تدوین الگویی مفهومی قرآن بنیان از مولفه شناختی بُعد «توجه» با تأکید بر نظریه انتخاب ویلیام گلاس بود.

روش: پژوهش با رویکرد تحلیل محتوای کیفی و با بهره گیری از فنون تحلیل محتوای قراردادی و روایتی اجرا شد. واحدهای تحلیل معنایی در سراسر آیات قرآن کریم مشخص شد تا فرازهای مربوط به بُعد شناختی توجه استخراج گردد و به صورت نظام مند با نظریه انتخاب گلاس و روش معناشناسی توشیهیکو ایزوتسو ارزیابی شود.

یافته ها: این مطالعه نشان می دهد که در قرآن، توجه پایدار با واژگانی چون «وجه» (جهت دهی) تمام وجود به سوی خداوند و دین استوار، «ذکر» (یادآوری مداوم که شامل اطاعت، آرامش قلب، نماز، تدبیر قرآنی، الگوگیری از اسوه های صالح و دوری از گام های شیطان می شود) و «تبتل» (انقطاع کامل از وابستگی های غیرالهی) هم خوان است. توجه انتخابی در واژگانی چون «لتصغی» و «تصدی» بازتاب یافته است که بر بازشناسی شناختی و انتخاب ارادی سعادت یا شقاوت حاکم اند. توجه جابه جایی از طریق «تعدیلون» ارزیابی شد که بر بازشناسی شناختی حقیقت و به دنبال آن انحراف عمدی دلالت دارد. در نهایت، توجه تقسیم شده با استفاده از واو عطف به تصویر کشیده شده است که بر اجرای مستمر فرمان های متعدد الهی دلالت دارد.

نتیجه گیری: قرآن کریم با تبیین ابعاد گوناگون توجه، چارچوبی جامع برای هدایت فرایندهای شناختی و تنظیم رفتار انسان ارائه می دهد. این الگوی قرآنی هم خوانی یکپارچه ای با نظریه انتخاب گلاس دارد و بنیانی هستی شناختی برای تقویت خودتنظیمی و انتخاب هدفمند انسان فراهم می آورد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۰ اسفند ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۶ فروردین ۱۴۰۵

تاریخ پذیرش:

۱۸ اردیبهشت ۱۴۰۵

تاریخ انتشار:

۳۰ خرداد ۱۴۰۵

کلیدواژه ها:

توجه،

قرآن،

ویلیام گلاس،

نظریه انتخاب،

روان شناسی شناختی،

تحلیل معنایی.

استناد: پورمحمدی، سیده راضیه؛ و حسن بیگی، علی؛ و ابراهیمی، ابراهیم؛ و مروتی، سهراب؛ و دسترنج، فاطمه (۱۴۰۵).

تحلیل قرآن بنیان مدل مفهومی مولفه شناختی بُعد «توجه» با تأکید بر نظریه گلاس. **قرآن و علم**. ۲۰ (۳۸)، ۲۸۹-۳۳۸.

<https://doi.org/10.22034/qve.2026.19511.1771>

© نویسندگان

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

از مهم‌ترین ویژگی‌های انسان، وجود کارکردهای عالی کورتکس است. برای اینکه موضوعی به فرایند پردازشی ادراک وارد شود، لازم است در ابتدا فرد به آن موضوع توجه کند (گرومه، ۲۰۰۹: ۴۸). توجه، عملکرد پیچیده‌ای است که در دستیابی و حفظ حالت هوشیاری، جهت‌گیری و انتخاب رویدادهای حسی، و تنظیم افکار و پاسخ‌ها در یک حالت هدفمند تلاش می‌کند (پترسون، ۲۰۱۲: ۷۵). توجه را می‌توان در اختیار گرفتن یک فکر یا یک چیز از میان چندین فکر یا چندین چیز به وسیله ذهن، به شیوه‌ای واضح و روشن که به نظر می‌رسد همزمان با هم رخ داده باشند، تعریف کرد (زارع و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲-۶۹).

توجه به‌عنوان یکی از مهارت‌های پایه شناختی است که بر طبق تعریف ویلیام جیمز از پیشگامان این حوزه، عبارت است از تمرکز ذهنی واضح و روشن بر یک شی یا فکر از میان اشیا یا افکار و یا مجموعه‌ای از اشیا یا افکار به‌طور همزمان؛ به‌گونه‌ای که به برداشتی روشن از رخدادها و پدیده‌ها به منظور ارتباط مؤثر با دیگران منجر شود. توجه پایه اصلی حافظه و یادگیری است (اکبرفهمی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸-۱۴).

در واقع، مسئله توجه در یادگیری عامل مهمی محسوب می‌شود. مثلاً اگر انسان به یک سخنرانی توجه نکند، نمی‌تواند اطلاعات لازم را درک کند، در نتیجه قادر به یادگیری نیست و نمی‌تواند آن مطالب را در آینده به یاد آورد. استفاده قرآن از داستان، عامل مهمی در ایجاد و برانگیختن حالت توجه و حاوی مواظ و عبرتها و دعوت به یگانه‌پرستی است. قرآن اهمیت توجه و التفات را در جذب و ادراک اطلاعات و معلومات یادآوری کرده است (عباس‌نژاد، ۱۳۸۴: ۶۸) و چنین می‌فرماید: ﴿إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرَى لِمَنْ كَانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى السَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾ (ق: ۳۷)؛ «در این تذکری است برای آن‌کس که عقل دارد، یا گوش فرا دهد و حضور یابد».

یکی از درمان‌های روان‌شناختی، واقعیت‌درمانگری است. این فن درمانگری مبتنی بر نظریه انتخاب گلاسر است. در واقع نظریه انتخاب می‌گوید خود ما هستیم که تمام اعمالمان از جمله احساسات درونی مانند خشم، عصبانیت، توجه ... را انتخاب می‌کنیم (گلاسر، ۱۳۸۲: ۱۱۴). لذا اولین بُعد و مهم‌ترین ویژگی توجه، انتخابی بودن محرک‌های ارائه شده است (بیرامی و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۶-۲۹). این بُعد از ابعاد شناختی در حیطه رفتار کلی از نظریه انتخاب قرار دارد که مفهوم رفتار کلی آن است که تمامی کارهایی که از لحظه تولد تا مرگ انجام می‌دهیم، جز چند مورد استثنا، همگی انتخاب شده‌اند. همیشه هر

رفتار کامل (کلی) نهایت تلاش برای به دست آوردن چیزی است که می‌خواهیم با آن نیازهای خود را ارضا کنیم. رفتار کامل یعنی اینکه تمامی رفتارها از چهار عنصر جدانشدنی تشکیل می‌شوند که عبارت‌اند از: عمل کردن، فکر کردن، احساس کردن و فیزیولوژی. رفتارها از درون سرچشمه می‌گیرند؛ بنابراین ما سرنوشت خود را انتخاب می‌کنیم (کوری، ۲۰۰۹: ۳۱۸).

ویلیام گلاسِر (William Glasser) نظریه‌پردازی در حوزه روان‌شناسی شناختی و آموزش است که «نظریه انتخاب (Choice Theory)» را مطرح کرد. گلاسِر معتقد بود که مردم می‌توانند نحوه عمل و تفکر خود را کنترل کنند که بر چگونگی احساس آنها اثر می‌گذارد (گلاسِر، ۱۳۸۲: ۹۳). طبق این نظریه، رفتارهای انسان نتیجه انتخاب‌های او بر اساس نیازهای اساسی است (گلاسِر، ۱۳۸۲: ۱۸). این نظریه، تأکید ویژه‌ای بر «شناخت» و «توجه» به عنوان عوامل کلیدی در تصمیم‌گیری و رفتار انسان دارد. به عبارت دیگر، توجه به محیط و پردازش شناختی اطلاعات، بر اساس نیازهای انسان شکل می‌گیرد و تصمیمات فردی و اجتماعی را تحت تأثیر قرار می‌دهد (گلاسِر، ۲۰۰۱: ۵۶).

ویلیام گلاسِر در نظریه انتخاب بر این باور است که رفتارهای انسان نتیجه انتخاب‌های آگاهانه برای تأمین نیازهای اساسی است. او ده اصل اساسی را برای این نظریه مطرح کرده که پایه و اساس تفکر او در مورد رفتارهای انسانی است:

ده اصل اساسی نظریه انتخاب گلاسِر

۱. کنترل بیرونی وجود ندارد: هیچ‌کس نمی‌تواند احساسات و رفتارهای ما را مستقیماً کنترل کند؛ بلکه این خودمان هستیم که تصمیم می‌گیریم چگونه عمل کنیم.
۲. تمام رفتارهای ما انتخابی هستند: هر عملی که انجام می‌دهیم، از رفتارهای ساده تا تصمیمات پیچیده، حاصل انتخاب‌های ماست.
۳. پنج نیاز اساسی رفتارهای ما را هدایت می‌کنند: نیازهای اساسی انسان شامل بقا، عشق و تعلق، قدرت، آزادی و تفریح هستند.
۴. ما دنیای مطلوب خود را در ذهن می‌سازیم: هر فرد، بر اساس نیازهای خود، یک تصویر ذهنی از دنیای ایده‌آل خود دارد و برای نزدیک شدن به آن تلاش می‌کند.

۵. تمام رفتارها از چهار بخش تشکیل شده‌اند: رفتارهای ما شامل عمل (Doing)، تفکر (Thinking)، احساس (Feeling) و فیزیولوژی (Physiology) هستند که همه با هم در ارتباط‌اند.
 ۶. ما فقط می‌توانیم رفتار خود را کنترل کنیم: اگرچه ممکن است روی دیگران تأثیر بگذاریم، اما نمی‌توانیم مستقیماً رفتار آن‌ها را تغییر دهیم.
 ۷. تمام مشکلات روان‌شناختی ناشی از مشکلات روابط است: گلاسر معتقد است که بیشتر مشکلات روانی افراد، به دلیل روابط ناموفق و نارضایتی‌های ارتباطی است.
 ۸. گذشته مهم است، اما ما اسیر آن نیستیم: اگرچه گذشته ما در شکل‌گیری شخصیت‌مان نقش دارد، اما انتخاب‌های کنونی ما تعیین‌کننده آینده‌مان هستند.
 ۹. ما برای تغییر باید روابط بهتری بسازیم: بهبود روابط میان‌فردی می‌تواند باعث بهبود سلامت روان و رضایت از زندگی شود.
 ۱۰. رفتارها را می‌توان تغییر داد تا احساسات و افکار تغییر کنند: اگرچه تغییر احساسات دشوار است، اما با تغییر رفتارها، احساسات و افکار نیز به تدریج تغییر خواهند کرد.
- نظریهٔ گلاسر بر این اساس است که انسان‌ها مسئول انتخاب‌های خود هستند و می‌توانند با تغییر نگرش و رفتارهایشان، کیفیت زندگی و روابطشان را بهبود دهند. این نظریه در روان‌شناسی مثبت‌گرا و درمان شناختی-رفتاری کاربرد زیادی دارد (گلاسر، ۱۳۸۲).
- پژوهش حاضر نیز با تأکید بر انتخابی بودن این مؤلفهٔ شناختی به بررسی مطالب می‌پردازد.

اهمیت و ضرورت

با توجه به اینکه انسان‌ها همواره در معرض حجم وسیعی از اطلاعات قرار دارند، پردازش تمامی این داده‌ها از نظر شناختی امکان‌پذیر نیست. محدودیت‌های ذهنی مانند ظرفیت محدود حافظهٔ کاری، توجه انتخابی و توان پردازش اطلاعات باعث می‌شوند که تنها بخشی از اطلاعات ورودی مورد پردازش قرار گیرد. این محدودیت‌ها از دیدگاه روان‌شناسی شناختی و علوم عصبی قابل توضیح‌اند، چراکه مغز برای جلوگیری از اضافه‌بار شناختی ناچار به گزینش اطلاعات است. بنابراین، پرداختن به این موضوع از جنبه‌های مختلف، از جمله نقش فیلترهای شناختی، تأثیر هیجانات و سازوکارهای تصمیم‌گیری، ضروری به نظر می‌رسد.

بررسی این محدودیت‌ها نه تنها به درک بهتری از فرآیندهای ذهنی انسان کمک می‌کند، بلکه پیامدهای عملی مهمی نیز دارد. برای مثال، در حوزه آموزش، شناخت این موانع می‌تواند به بهبود روش‌های تدریس منجر شود و در علوم تصمیم‌گیری، درک این محدودیت‌ها می‌تواند به طراحی بهتر سیستم‌های اطلاعاتی بینجامد. پژوهشگرانی مانند ویلیام جیمز (۱۸۹۰) و دیگر روان‌شناسان شناختی نشان داده‌اند که انسان‌ها تنها قادر به پردازش اطلاعاتی هستند که در راستای اهداف و نیازهای آنان باشد. بنابراین، برای درک بهتر رفتار شناختی انسان، لازم است که این محدودیت‌ها از زوایای گوناگون علمی مورد بررسی قرار گیرند. این امر مهم است که بتوانیم اطلاعاتی را برای پردازش انتخاب کنیم که بیشترین اهمیت را برای اهداف فعلی ما دارند و سایر اطلاعات را از چرخه تحلیل خارج سازیم.

دلیل انتخاب جنبه شناختی این موضوع این است که پردازش اطلاعات و محدودیت‌های ذهنی انسان نقشی اساسی در درک رفتار و تصمیم‌گیری‌های او دارند. پژوهش‌های روان‌شناسی شناختی نشان می‌دهند که ظرفیت حافظه، توجه انتخابی و فیلترهای ادراکی چگونه تعیین می‌کنند که چه اطلاعاتی پردازش یا نادیده گرفته شوند. این دیدگاه امکان تحلیل علمی و دقیق‌تری از دلایل ناتوانی در پردازش برخی اطلاعات را فراهم می‌کند. همچنین، نتایج این بررسی می‌تواند در بهبود روش‌های آموزشی، طراحی سیستم‌های اطلاعاتی و تصمیم‌گیری‌های پیچیده مفید باشد.

از این رو، مؤلفه شناختی «توجه» از جمله مواردی است که امروزه جهت یادگیری مباحث و شناخت دقیق مسائل در علم روان‌شناسی مورد توجه قرار گرفته است و لازم است که با یک نگرش دینی، این مباحث مورد بررسی قرار گیرد.

پیشینه پژوهش

ویلیام جیمز در سال ۱۸۹۰، یکی از نخستین روان‌شناسان آمریکایی، توجه را به‌عنوان «مشاهده عینی شخص» مطرح کرد و سپس از اولین پژوهش‌هایی که در زمینه توجه انجام گرفت، پژوهشی بود که ولف و همکارانش در سال ۱۹۹۸ انجام دادند (ولف و همکاران، ۱۹۹۸: ۱۶۹). سپس هارتمن در سال ۲۰۰۲ دو نوع توجه را بر روی یادگیری پرتاب قلاب ماهیگیری بررسی کرد (هارتمن، ۲۰۰۲: ۴۵). سپس با تقسیم‌بندی انواع توجه و دسته‌بندی آن، پژوهش‌ها و مقالات آماری بسیاری در این زمینه نگاشته شده است.

لازم به ذکر است که با توجه به جستجوهای اینترنتی در سایت‌ها و مجلات مرتبط با موضوع حاضر، مدل مفهومی مؤلفه شناختی در بعد «توجه» کار نشده است؛ اما مؤلفه توجه با تعابیر مختلف در علوم مختلف به کار برده شده است. در روان‌شناسی، توجه‌طلبی (میلر، ۲۰۰۹؛ بارکلی، ۲۰۱۴) و توجه انتخابی (گلاسر، ۱۳۸۲)، در علوم عرفانی توجه به خدا و نشانه‌های الهی (مسعودی، ۱۳۹۲) و در جامعه‌شناسی با تعابیر متفاوت وجود دارد که با موضوع حاضر اشتراکاتی دارند؛ اما تاکنون هیچ پژوهشی مبنی بر تحلیل مدل مفهومی «توجه» با تأکید بر نظریه گلاسر در قرآن یافت نشده است. این پژوهش ابتدا مؤلفه شناختی بعد توجه در قرآن را استخراج کرده است و سپس با تأکید بر نظریه انتخاب گلاسر، مدل مفهومی آن را مورد بررسی قرار داده است.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع تحقیقات مروری (توصیفی-تحلیلی) است و برای تبیین دیدگاه گلاسر از روش تحلیل محتوا استفاده شده است. تحلیل محتوا نیز زمانی به کار می‌رود که بخواهیم یک نوشته یا گفته ضبط‌شده را از لحاظ وجوه مختلف تحلیل کنیم (هومن، ۱۳۹۰؛ ۱۴۷). جامعه تحقیق حاضر نیز آیات قرآن و مجموعه کتب و مقالات در خصوص نظریه گلاسر و ابعاد شناختی از دیدگاه روان‌شناسان است که به فارسی ترجمه شده‌اند. ابتدا آیات مناسب با هر عنوان انتخاب شده و مناسب‌ترین آیه از بین آیات استخراج شده و به عنوان الگو مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش، برای تحلیل معنای واژه‌ها و مفاهیم دینی، از روش ایزوتسو استفاده شده است. این روش با تأکید بر تحلیل معناشناختی و سیاق‌شناسی، به بررسی واژه‌ها و اصطلاحات قرآنی پرداخته و با توجه به زمینه‌های تاریخی، فرهنگی و دینی، به کشف لایه‌های عمیق‌تر معنایی آنها کمک می‌کند. در این راستا، با انتخاب واژه‌های کلیدی مرتبط با موضوع تحقیق، معنای آنها را در آیات مختلف قرآن بررسی کرده و تطبیق‌های معنایی آنها را بر اساس منابع تفسیر معتبر و سیاق آیات انجام داده‌ایم تا درک بهتری از مفاهیم دینی به دست آید.

روش توشیهیکو ایزوتسو در تحلیل مفاهیم قرآنی، بر پایه کشف میدان معنایی (semantic field) از طریق: کلیدواژه‌ها (semantic key terms)، روابط همنشینی (syntagmatic relations)، روابط جانشینی (paradigmatic relations) و با توجه به بافت قرآنی (contextual meaning) استوار است (ایزوتسو، ۱۳۹۴).

مؤلفه شناختی بُعد توجه

اولین مؤلفه لازم و ضروری برای یادگیری مشاهده‌ای، توجه است. برای آنکه شخص بتواند رفتار و اعمال الگو را بازتولید کند، لازم است ابتدا به او توجه کند (سانتراک، ۱۳۸۵: ۶۵). توجه به تسلط ذهن بر یک چیز از بین چند چیز ممکن و همزمان و به عبارت دیگر به یک فکر از زنجیره‌ای از افکار گفته می‌شود (اشمیت، ۱۹۹۹: ۷۰). توجه به دو نوع اختیاری و غیراختیاری تقسیم شده است. توجه غیراختیاری کاملاً متداول است و از طریق زیبایی، جذابیت، صدای ناگهانی و ... برانگیخته می‌شود، بنابراین به تمرین و تلاش ارادی نیاز ندارد. وقتی ما از روی قصد و نیت به یک موضوع توجه کنیم و اراده‌ای روشن و صریح برای توجه کردن به این یا آن داشته باشیم، توجه اختیاری نامیده می‌شود. ذهن تحمل طولانی مدت توجه اختیاری را ندارد و نسبت به یکنواختی و بی‌تنوعی کامل حالت تنفر و بی‌زاری دارد، بنابراین توجه اختیاری نیاز به تلاش و کوشش و برخی تمرینات دارد (شیواناندا، ۲۰۰۳). واضح است که توجه و درک کردن کاملاً به یکدیگر وابسته‌اند. معمولاً توجه پیش از ادراک صورت می‌گیرد؛ اما باید بدانیم که همیشه پس از توجه لزوماً ادراک صورت نمی‌گیرد؛ مثلاً ممکن است شخص توجه خود را برای شنیدن صدایی که انتظارش را دارد معطوف کند، اما صدا به او نرسد. یا ممکن است شخص نگاه کند، اما نتواند آنچه را به دنبالش می‌گردد ببیند. تفاوت دیگر فرایند توجه کردن و درک کردن آن است که توجه کردن به تنهایی و به‌خودی‌خود، سازمان یا معنای تجربه ادراکی را تعیین نمی‌کند. ممکن است یک موقعیت یکسان به وسیله همه کسانی که به آن توجه می‌کنند، به‌طور متفاوت درک شود؛ یعنی این موقعیت برای همه آنان معنادار باشد، اما معنای آن برای هر فرد، متأثر از تجارب قبلی اوست (مان، ۱۳۸۸: ۳۹۸/۲).

ابعاد توجه در روان‌شناسی به‌طور گسترده‌ای بررسی شده و به دسته‌های مختلفی تقسیم می‌شود. بر اساس نظریات روان‌شناسی شناختی، توجه شامل توجه پایدار (Sustained Attention)، توجه انتخابی (Selective Attention)، توجه متناوب (Alternating Attention) و توجه تقسیم‌شده (Divided Attention) است (اندرسون، ۲۰۱۵). توجه پایدار به توانایی حفظ تمرکز بر یک محرک در مدت طولانی اشاره دارد، در حالی که توجه انتخابی به توانایی تمرکز بر یک محرک خاص و نادیده گرفتن سایر اطلاعات محیطی مربوط می‌شود (پوسنر و پترسون، ۱۹۹۰). توجه متناوب به توانایی جابه‌جایی ذهنی بین چندین محرک یا فعالیت بدون کاهش عملکرد اطلاق می‌شود، و در نهایت، توجه تقسیم‌شده به توانایی پردازش همزمان چندین

جریان اطلاعاتی اشاره دارد (پاراسورامان و دیویس، ۱۹۸۴). این دسته‌بندی‌ها نشان می‌دهند که توجه یک فرایند پیچیده شناختی است که در موقعیت‌های مختلف، به‌ویژه در یادگیری و تصمیم‌گیری، تأثیر بسزایی دارد.

علاوه بر طبقه‌بندی‌های کلاسیک توجه (پایدار، انتخابی، متناوب و تقسیم‌شده)، ابعاد دیگری از توجه نیز در روان‌شناسی بررسی شده‌اند که بیشتر به زمینه‌های تخصصی شناختی و عصبی مربوط می‌شوند. برخی از این ابعاد عبارت‌اند از:

توجه اجرایی (Executive Attention): این نوع توجه مسئول کنترل و تنظیم افکار، احساسات و اعمال است و در انجام وظایف پیچیده شناختی، مانند حل مسئله و تصمیم‌گیری، نقش دارد (فان و همکاران، ۲۰۰۲).

توجه فضایی (Spatial Attention): این بعد از توجه به توانایی تمرکز بر محرک‌هایی در یک ناحیه خاص از فضای دیداری مربوط می‌شود و در فعالیت‌هایی مانند رانندگی و خواندن اهمیت دارد (وسرا و لوک، ۲۰۰۲).

توجه درونی و بیرونی (Internal vs. External Attention): توجه درونی به پردازش افکار، خاطرات و احساسات درونی مربوط می‌شود، در حالی که توجه بیرونی معطوف به پردازش اطلاعات محیطی است (چان و همکاران، ۲۰۱۱).

توجه خودکار و ارادی (Automatic vs. Controlled Attention): توجه خودکار به فرآیندهای غیرارادی و سریع، مانند واکنش به یک صدای بلند، مربوط می‌شود، در حالی که توجه ارادی مستلزم تلاش شناختی و پردازش آگاهانه است (اشنایدر و شیفرین، ۱۹۷۷).

این ابعاد می‌توانند درک جامع‌تری از عملکرد توجه در موقعیت‌های مختلف ارائه دهند. ویلیام گلاسر در نظریه انتخاب (Choice Theory) بیان می‌کند که رفتارهای انسان تحت تأثیر پنج نیاز اساسی قرار دارند: بقا، عشق و تعلق، قدرت، آزادی و تفریح (گلاسر، ۱۳۸۲: ۲۰). یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های شناختی این نظریه، توجه و پردازش شناختی اطلاعات است که در تنظیم رفتارهای فردی و اجتماعی نقش کلیدی دارد. از نگاه گلاسر، «توجه» به‌عنوان یک فرآیند شناختی، تحت تأثیر نیازهای روان‌شناختی انسان شکل می‌گیرد و بر نحوه دریافت، پردازش و ذخیره‌سازی اطلاعات اثر می‌گذارد. وی تأکید دارد که توجه انتخابی (Selective Attention) افراد، متناسب با نیازهایشان تنظیم می‌شود، به این معنا که فرد به اطلاعاتی که برای تأمین نیازهای اساسی‌اش

مفید است، توجه بیشتری نشان می‌دهد (گلاس، ۲۰۰۱: ۵۶). این مفهوم با یافته‌های علوم شناختی درباره نقش توجه در یادگیری و تصمیم‌گیری همخوانی دارد (بدلی، ۲۰۰۰). پژوهش حاضر انواع توجه ارادی از جمله: ۱. توجه مداوم؛ ۲. توجه انتخابی؛ ۳. توجه متناوب؛ ۴. توجه تقسیم‌شده را که مربوط به حیطه شناختی و یادگیری هستند، از دیدگاه قرآن کریم و با تأکید بر نظریه گلاسر مورد بررسی قرار داده است.

۱. تحلیل و بررسی توجه مداوم در آیات

توانایی تمرکز روی یک فعالیت یا محرک برای مدت زمان طولانی را توجه مداوم (Sustained Attention) می‌گویند؛ که باعث می‌شود تمرکز روی یک فعالیت را برای مدت زمانی که لازم است فعالیت انجام شود نگه دارد، حتی اگر محرک‌های حواس‌پرتی دیگری نیز وجود داشته باشد (اشناین‌مایر، ۲۰۱۰: ۱۷). در آیاتی از قرآن کریم نیز به این نوع فعالیت از بعد شناختی توجه شده است و افراد با تقوا همواره از خدا طلب آموزش و نجات از آتش می‌کنند. دعای مستمر و توجه مداوم به خدا از صفات پارسایان است (رضایی اصفهانی، ۱۳۸۷: ۵۱/۳).

سستی در یاد خداوند و غفلت از او، خطری جدی برای رهروان و قیام‌کنندگان در راه خدا است. قرآن کریم لزوم جدیت در یاد خدا و توجه مداوم به وظایف محوله از جانب او و پرهیز از سستی در آن را این‌گونه بیان می‌کند (هاشمی‌رفسنجانی، ۱۳۸۶: ۵۸): «... وَ لَا تَنِيَا فِي ذِكْرِي» (طه: ۴۲)؛ «...» و درباره ذکر من سستی نورزید».

خداوند متعال صاحب تمام کمالات و منزله از هر گونه عیب و نقص است. توجه مداوم به چنین حقیقتی که دارای چنان اوصافی است، روح انسان را به نیکی‌ها و پاکی‌ها سوق می‌دهد و از بدی‌ها و زشتی‌ها می‌زداید و به تعبیر دیگر، بازتاب صفات او در جان انسان تجلی می‌کند. به بیان دیگر، توجه به چنین معبود بزرگی موجب احساس حضور دائم در پیشگاه اوست و با این احساس، فاصله انسان از گناه و آلودگی بسیار زیاد می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۳۵۵/۱۷).

بسیاری از آیات قرآن به صورت مستقیم و غیرمستقیم دلالت بر توجه مداوم دارد که جهت جلوگیری از تطویل مطالب، پژوهش حاضر بر آن است که واژگانی مانند «وجه»، «تبتّل» و «ذکر» را که دلالت بر لفظ توجه دارد، مورد بررسی قرار دهد.

یک. کاربرد واژه «وجه» در حوزه معنایی توجه مداوم

اصل این ماده بر مقابله و روبه‌رویی شیء دلالت می‌کند (ابن فارس، ۱۴۰۴ق: ۸۸/۶). «وجه» در اصل به معنای صورت و چهره است و چون صورت اولین چیزی است که با تو روبه‌رو می‌شود و نیز از همه اعضای بدن آشرف است، بنابراین به معنی روی و اول هر چیز به کار رفته است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۸۵۵). همچنین آمده است که «وجه» به وزن «فعل»، چیزی است که مورد توجه و مواجهه باشد، خواه ظاهری و مادی باشد یا معنوی و روحانی؛ و این معنی در هر چیزی به مناسبت آن منظور می‌شود؛ در حیوان این معنی به صورت و روی تطبیق می‌شود و در موضوعات روحانی به ذات لطیف روحانی توجه می‌شود (مصطفوی، ۱۳۸۳: ۴۵/۱۳).

مزیت بررسی کلمه «وجه» در قرآن با روش معناشناسی واژگانی و با نظر به کلمات همنشین و جانشین و سیاق، آن است که جهان‌بینی قرآن در ارتباط با واژه «وجه» مشخص شده و معارف موجود پنهان در قرآن، زیباتر استخراج می‌شود. با توجه به اینکه واژگان ساختاری چندلایه دارند و این لایه‌ها از لحاظ زبان‌شناختی با گروه‌هایی از کلمات کلیدی ساخته شده‌اند که «میدان‌های معنی‌شناختی» نام دارند (ایزوتسو، ۱۳۶۱: ۶۶)، از این‌رو تحلیل و بررسی واژه «وجه» در حوزه روان‌شناختی نیز حائز اهمیت است و در این پژوهش به نحوه به‌کارگیری این واژه و تأثیر آن در توجه مداوم پرداخته می‌شود که مواردی از آن به شرح ذیل است:

الف. توجه مداوم به خداوند

برخی آیات قرآن که لفظ «وجه» در آن ذکر شده است نشان از توجه مداوم به خداوند متعال می‌باشد که در جدول زیر به تحلیل آن پرداخته شده است:

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱	وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (البقرة: ۱۱۵)	احساس حضور و لطف خداوند (التفسير الكبير: تفسير القرآن العظيم (الطبرانی)، ۲۳۲/۱)	شناخت حصولی خداوند

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۲	وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ (القصص: ۸۸)	پی بردن به صفات الهی (بحر العلوم، ۶۲۳/۲)	
۳	وَمَنْ يَسْلَمْ وَجْهَهُ إِلَى اللَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ وَإِلَى اللَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (لقمان: ۲۲)	چنگ زدن به منبع بی‌نهایت (تاویلات أهل السنة ج ۸ / ۳۱۲/)	
۴	وَمَنْ أَحْسَنَ دِينًا مِمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا (النساء: ۱۲۵)	پیروی از یکتاپرستی و حق‌گرایی (التبیان فی تفسیر القرآن، ۳ / ۳۴۰/)	
۵	إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (الأنعام: ۷۹)	دور بودن از انحراف و شرک (حقائق التفسیر ۲۸/)	
۶	بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ ... (البقرة: ۱۱۲)	دریافت پاداش مناسب و رهایی از ترس و اندوه (کشف الاسرار و عدة الابرار، ۳۲۱/۱)	
۷	فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنَ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَسْلَمْتُ ... (آل عمران: ۲۰)	یافتن مسیر رشد و هدایت (الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ۳۴۷/۱)	یافتن راه سعادت جهت رشد متعالی
۸	وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدَهُمْ فَتَكُونَ مِنَ الظَّالِمِينَ (الأنعام: ۵۲)	ایجاد الفت و دوستی (تفسیر جوامع الجامع، ۲، ۱۸۷ص)	

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۹	وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُءُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (الرعد: ۲۲)	برخورداری از صفت شکیبایی، انفاق کردن و نماز گزاردن (عرائس البیان فی حقائق القرآن، ۲ / ۲۳۷)	
۱۰	وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا (الكهف: ۲۸)	پرهیز از اسراف و دنیا زدگی (البرهان فی تفسیر القرآن، ۳ / ۶۳۰)	انجام فرامین الهی در کمک به نیازمندان
۱۱	فَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ ذَلِكَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (الروم: ۳۸)	پرداخت حقوق مالی در راه خدا (ترجمه تفسیر کاشف، ۶ / ۲۴۱)	
۱۲	وَمَا آتَيْتُم مِّن رَّبًّا لِّزُبُو فِي أَمْوَالِ النَّاسِ فَلَا يَرْبُو عِنْدَ اللَّهِ وَمَا آتَيْتُم مِّن زَكَاةٍ تُرِيدُونَ وَجْهَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُضْعِفُونَ (الروم: ۳۹)	پرداخت زکات (ترجمه تفسیر کاشف، ۶ / ۲۴۲)	
۱۳	إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا (الإنسان (الدهر: ۹)	توجه به مساکین (فی ظلال القرآن، ۶، ۳۷۸۱)	
۱۴	إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّيَ الْأَعْلَى (اللیل: ۲۰)	انفاق در راه خدا (تفسیر اثنی عشری، ۱۴ / ۲۴۴)	

برای نمونه به شرح یک آیه در خصوص توجه مداوم پرداخته می‌شود: ﴿وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرْطًا﴾ (کهف: ۲۸)؛ «با کسانی که صبح و شام، پروردگارش را می‌خوانند در حالی که همواره خشنودی او را می‌طلبند، خود را پایدار و شکیب دار، و در طلب زینت و زیور زندگی دنیا دیدگانت [از التفات] به آنان [به سوی ثروتمندان] برنگردد، و از کسی که دلش را [به سبب کفر و طغیان] از یاد خود غافل کرده‌ایم و از هوای نفسش پیروی کرده و کارش اسراف و زیاده‌روی است، اطاعت مکن».

کلمه «وجه» از هر چیز به معنای آن رویی است که به طرف ماست و ما به سوبش می‌رویم. و اصل در معنای وجه همان وجه آدمی و صورت او است که یکی از اعضای وی است، و وجه خدای تعالی همان اسماء حسنی و صفات علیای است که متوجهین به درگاهش با آنها متوجه می‌شوند و به وسیله آنها خدا را می‌خوانند و عبادت می‌کنند (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۴۱۷/۱۳). تعبیر به «صبح و شام» اشاره به این است که در همه حال و تمام عمر به یاد خدا هستند. همچنین تعبیر به «یُرِيدُونَ وَجْهَهُ» (ذات او را می‌طلبند) دلیل بر اخلاص آنهاست و اشاره به این که آنها از خداوند خود او را می‌خواهند، حتی به خاطر بهشت (هر چند نعمت‌هایش بزرگ و پرارزش است) و به خاطر ترس از دوزخ و مجازات‌هایش (هر چند عذاب‌هایش دردناک است) بندگی خدا نمی‌کنند، بلکه فقط به خاطر ذات پاک او، او را می‌پرستند و این بالاترین درجه اطاعت و بندگی و عشق و ایمان به خدا است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۱۶/۱۲).

ویلیام گلاسز به‌طور مستقیم درباره مفهوم «وجه‌الله» در قرآن کریم نظریه‌ای ارائه نکرده است، اما می‌توان از نظریه انتخاب او برای تحلیل این مفهوم در چارچوب شناختی بهره گرفت. گلاسز معتقد است که توجه و انتخاب آگاهانه در رفتارهای انسان نقش اساسی دارد و انسان‌ها با توجه به نیازهای درونی خود، به سمت منابعی که این نیازها را تأمین می‌کنند، جهت‌گیری می‌کنند (گلاسز، ۱۳۸۳). در این چارچوب، می‌توان گفت که توجه به «وجه‌الله» در قرآن، نوعی انتخاب آگاهانه و شناختی است که بر اساس نیازهای روان‌شناختی و معنوی فرد تنظیم می‌شود. در واقع، نظریه گلاسز با تأکید بر نقش توجه در انتخاب‌های انسانی، به‌طور غیرمستقیم از این مفهوم قرآنی حمایت می‌کند، زیرا انسان‌ها بر اساس نیازهایشان، آگاهانه به سمت هدفی که برایشان ارزشمند است، جهت‌گیری می‌کنند (گلاسز، ۲۰۰۱).

در نتیجه، هر انسانی که دلش را متوجه خداوند متعال کند و در تمام امور تسلیم ذات پاک الهی باشد، در زندگی دنیا و آخرت از ثمرات و پاداش فراوانی بهره‌مند می‌شود. با شناختی که از نظریه انتخاب گلاسر حاصل شده است، مبانی ارادی توجه مداوم به خداوند نیز با اختیار انسان، عامل مهمی برای رسیدن به سعادت است.

ب. توجه مداوم به دین

دین از آغاز خلقت مورد توجه قرار گرفته است. علامه طباطبائی در تعریف دین می‌فرماید: دین، عقاید و یک سلسله دستورهای عملی و اخلاقی است که پیامبران از طرف خداوند برای راهنمایی و هدایت بشر آورده‌اند. اعتقاد به این عقاید و انجام این دستورها سبب سعادت و خوش‌بختی انسان در دو جهان است (طباطبائی، ۱۳۷۸: ۲۱). از دیدگاه کانت، دین عبارت است از شناخت تکالیف ما به‌عنوان احکام الهی (کانت، ۱۳۸۱: ۱۵۳). پترسون نیز دین را اعتقاد به خدایی همیشه‌زنده می‌داند، یعنی به اراده و ذهنی الهی که حاکم بر جهان است و با نوع بشر مناسبات اخلاقی دارد (پترسون، ۱۳۹۳: ۱۸). در تعریف جامع دیگری از دین نیز چنین آمده است که: دین متشکل از مجموعه‌ای از اعتقادات، اعمال و احساسات (فردی و جمعی) است که حول مفهوم حقیقت غایی سازمان یافته است. این حقیقت مندرج در تعریف دین را می‌توان برحسب تفاوت ادیان با یکدیگر واحد یا متکثر، متشخص یا نامتشخص، الوهی یا غیرالوهی و نظایر آن تلقی کرد (دیوانی، ۱۳۹۹: ۳۷۲).

دین با میزان آرامش بشر رابطه‌ای مستقیم دارد. الیسون نیز به این نتیجه رسید که داشتن دین و فعالیت‌های مذهبی و التزام عملی داشتن به اعتقادات مذهبی، مانند دعا کردن و قرائت کتاب مقدس، با احساس آرامش بیشتری در افراد همراه است (واحدی، ۱۳۹۳: ۷). همچنین فردریکسون با طرح نظریه «توسعه و ساخت»، سعی دارد تا یکی از روابط میان دین و سلامت روان را مورد بررسی قرار دهد. او با قرار دادن عنصر هیجان‌های مثبت در حلقه پیوند دین-سلامتی، ابتدا به اثبات تأثیر هیجان‌های مثبت در سلامتی و بهزیستی انسان می‌پردازد و سپس اثر اعمال مذهبی و دینی در پرورش و ایجاد هیجان‌های مثبت را مطرح می‌کند و در نهایت چنین نتیجه می‌گیرد که دین از این طریق در جهت سلامت جسمی و روانی بشر مفید واقع می‌شود (فردریکسون، بی‌تا: ۷).

برخی از موضوعاتی که فروید نیز از آنها بحث کرد عبارت‌اند از: رفتارهای دینی در قالب مناسک و قربانی کردن، تجربه دینی در شکل عرفان و احساس «همه‌توانی بی‌نیاحت»، عقیده دینی در قالب تابوها، صورت‌های خدا و خواسته‌های عمومی دینی. چیزی که بر همه بحث‌های او غلبه دارد این است که پدیدارهای دینی ریشه در روان انسان دارد (فروید، ۱۹۹۰: ۶۳).

در آیاتی از قرآن نیز واژه «وجه» به دین اشاره دارد که در جدول زیر قابل مشاهده است:

ردیف	متن آیه	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱	فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (الروم: ۳۰)	پایداری و ثبات دین فطری (تفسیر اثنی عشری، ۱۰/۲۹۳)	شناخت دین فطری
۲	فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَيِّمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ يَوْمَئِذٍ يَصْدَعُونَ (الروم: ۴۳)	روی آوردن به دین اسلام (تفسیر کاشف، ۶/۲۴۵)	شناخت اسلام بعنوان دین استوار
۳	وَأَنْ أَقِمَّ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (یونس: ۱۰۵)	پذیرش قلبی دین اسلام و عدم انحراف (تفسیر روح البیان، ۴/۸۷)	عدم انحراف از اسلام

منظور از اقامه وجه، رو کردن و توجه به دین است به طور مداوم. «فِطْرَتَ اللَّهِ» منصوب است به تقدیر «إِعْنِي»؛ یعنی توجه به دین همان سرشت و نهاد خدایی است که مردم را بر آن نهاد آفریده است. در واقع دین یک چیز تحمیلی نیست، بلکه به راههایی می خواند که نهاد آدمی نیز آنها را می خواهد؛ اعتقاد به خدا، دعوت به عبادت او نیز چنین است (قرشی، ۱۳۷۷: ۸/۲۰۴-۲۰۵).

دین می تواند نقش مهمی در تأمین نیازهای روان شناختی داشته باشد. گلاسز معتقد است که افراد بر اساس نیازهای خود تصمیم می گیرند که به چه چیزی توجه کنند و چگونه رفتارهای خود را تنظیم نمایند (گلاسز، ۲۰۰۱). در این چارچوب، توجه به دین می تواند به عنوان یک انتخاب شناختی آگاهانه در جهت تأمین نیاز به امنیت روانی، تعلق اجتماعی و یافتن معنا در زندگی تحلیل شود. این دیدگاه با آموزه های قرآنی نیز قابل تطبیق است. در قرآن کریم، توجه به دین به عنوان یک انتخاب آگاهانه معرفی شده است: ﴿لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ...﴾ (بقره: ۲۵۶). این آیه نشان می دهد که پذیرش دین، فرایندی انتخابی و شناختی است که با آگاهی و تمایلات فردی ارتباط دارد.

از منظر نظریهٔ گلاسِر، افراد برای تأمین نیازهای شناختی و اجتماعی خود، به دین توجه می‌کنند و این توجه می‌تواند تأثیر مستقیمی بر تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای آنها داشته باشد. در نتیجه، توجه مداوم به دین یکی از دستورات الهی است که در قالب آیات قرآن به آن اشاره شده است و آثار مفیدی در سعادت زندگی فردی و اجتماعی انسان دارد.

دو. کاربرد واژه «ذکر» در حوزه معنایی توجه مداوم

«ذکر» یکی از واژگان مورد استفادهٔ قرآن در حوزهٔ وحی و کتب آسمانی است که به همراه مشتقاتش، به تناسب مضامین و مفاهیم آیات، ۲۹۲ بار به کار رفته است (روحانی، ۱۳۷۲: ۴۳۱/۱). واژهٔ کانونی «ذکر» در قرآن با واژگان بسیاری چون اهل کتاب، تورات و قرآن بر محور جانشینی در یک حوزهٔ معنایی قرار می‌گیرد و بر محور همنشینی با واژه‌هایی مانند تقوا، رسول، کتاب و صلات در یک حوزهٔ معنایی واقع می‌شود. در این میان، یکی از مهمترین واژه‌هایی که با ذکر، هم رابطهٔ جانشینی و هم رابطهٔ همنشینی دارد، صلات است. این واژه کل دستگاه معنایی ذکر را پوشش می‌دهد. هدف از اقامهٔ صلات، ذکر و یاد خداست و ذکر نیز روح و حقیقت صلات است (مروتی، ۱۳۹۲: ۱۵۲). انتخاب نام «ذکر» برای قرآن، بر این دلالت دارد که خداوند خواهان توجه مداوم مردم به معارف آن است (هاشمی، ۱۳۸۶: ۴۴۸/۲). در جدول زیر به آیاتی مبنی بر ذکر مداوم پروردگار اشاره شده است.

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱	أَلَمْ يَأْنٍ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ (الحديد: ۱۶)	اطاعت پذیری مبتنی بر بصیرت (کشف الاسرار و عده الابرار، ۴۹۳/۹)	اطاعت و تسلیم حق

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۲	أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِّنْ رَّبِّهِ فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِّنْ <u>ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ</u> مُبِينٍ (الزمر: ۲۲)	تسلیم در برابر راه حق (التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، ۳۷۰/۵)	ایمان قلبی به منبع آرامش
۳	وَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَ إِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِّنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ (الزمر: ۴۵)	بیزاری و انزجار از شُرک (المیزان فی تفسیر القرآن، ۲۷۱/۱۷)	
۴	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ إِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَ عَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ (الأنفال: ۲)	افزایش ایمان قلبی (تفسیر نمونه، ۸۶/۷)	
۵	الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ <u>بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ</u> تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (الرعد: ۲۸)	درک کردن تنها منبع آرامش (کشف الاسرار و عدة الابرار، ۱۹۷/۵)	
۶	الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ الصَّابِرِينَ عَلَى مَا أَصَابَهُمْ وَ الْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَ مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ (الحج: ۳۵)	توجه به اهمیت نماز (التفسیر الکاشف، ۳۲۸/۵)	

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۷	اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَ الْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ (العنکبوت: ۴۵)	تلاوت مداوم قرآن و دوری از گناه (فی ظلال القرآن، ج ۵/۲۷۳۸)	اقامه نماز، تلاوت و درک قرآن
۸	اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانًى تَتَشَعَّرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَ مَنْ يَضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ (الزمر: ۲۳)	درک درست قرآن (التبيان في تفسير القرآن، ۹/۲۱)	
۹	لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَ ذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا (الأحزاب: ۲۱)	الگو گرفتن از اولیاء الهی (البرهان فی تفسیر القرآن، ۴/۴۷۰)	انتخاب الگوی درست زندگی
۱۰	إِنَّمَا يَرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقَعَ بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَيُضِدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (المائدة: ۹۱)	بازداری از شراب و قمار و زیان (تفسیر روح البیان، ۲/۴۳۵)	

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱۱	اسْتَخَوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَانْسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ اُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ اَلَا اِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ (المجادلة: ۱۹)	عدم تسلط شیطان بر آنان (تفسیر کاشف، ۴۵۶/۷)	انزجار از خطوای شیطانی
۱۲	رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَ الْأَبْصَارُ (النور: ۳۷)	تقدم داشتن یاد خدا بر داد و ستد (تفسیر المیزان، ۱۷۵/۱۵)	تقدم یاد خدا بر امور دنیوی
۱۳	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (الجمعة: ۹)		
۱۴	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَاؤُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (المنافقون: ۹)	تقدم داشتن یاد خدا بر اموال و فرزندان (تفسیر نمونه، ۱۷۲/۲۴)	

طبق آیات قرآن، یکی از راه‌های ایجاد آرامش و امید، ذکر مداوم خداوند سبحان است. حقیقت ذکر خداوند عبارت است از یاد خدا در همه احوال و پیشامدها و توجه به حضور در محضر الهی و او را حاضر و ناظر بر اعمال و رفتار خویش دانستن که پیامد چنین امری، دستیابی به آرامش و اطمینان نفس است. ذکر خداوند از طریق تلاوت قرآن نیز، سبب شفای دل و پاکی روح از آفات و بیماری‌هایی همچون ناامیدی و افسردگی است (محققان، ۱۳۹۳: ۳۳).

تمامی آیات مذکور نشان از توجه دائم به خداوند دارد و همچنین در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا» (احزاب: ۴۱) که بیانگر اهمیت «تمرکز شناختی بر ذکر و یاد خدا» است، این مفهوم در روان‌شناسی شناختی، تحت عنوان «حافظه معنایی و توجه پایدار» شناخته می‌شود (بدلی، ۲۰۰۰). بنابراین، می‌توان گفت که نظریه گلاسر و مدل مفهومی شناختی توجه در قرآن، هر دو بر نقش توجه در تنظیم رفتارهای انسانی تأکید دارند. در نتیجه، توجه مداوم به ذکر الهی متضمن سعادت دنیا و آخرت است و این نوع توجه بر اساس اراده و اختیار انسان حاصل می‌شود.

سه. کاربرد واژه «تَبَتَّل» در حوزه معنایی توجه مداوم

واژه «تَبَتَّل» در لغت به معنای بریدن و قطع کردن است که در نزد اهل تصوف و عرفان سه درجه دارد: ۱. انقطاع از لذائذ؛ ۲. انقطاع از خود؛ ۳. انقطاع از همه چیز برای کسب مقام فنا به واسطه استیلائی نور احدیت (ایلخانی، ۱۳۸۲: ۲۴). در واقع «تَبَتَّل» اصطلاحی در حدیث و عرفان، مأخوذ از آیه ۸ سوره مزمل است که خداوند متعال می‌فرماید: ﴿وَ اذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَ تَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾ (مزمل: ۸)؛ «نام پروردگارت را [به زبان حال و قال] یاد کن [و از غیر او قطع امید نما] و فقط دل بر او بند». «تَبَتَّل» در قرآن به معنای بریدن از هوای نفس و توجه کردن به خداوند است (قرائتی، ۱۳۸۸: ۲۶۷/۱۰). در اصطلاح قرآنی یعنی اینکه انسان با تمام وجود متوجه خدا شود و از ماسوی الله منقطع شود و اعمالش را فقط به خاطر او به جا آورد و غرق در اخلاص شود (مکارم شیرازی، ۱۳۸۲: ۳۱۵/۵). حضرت امام علیه السلام فرمود: «تَبَتَّل، دعا کردن است به یک انگشت که به آن اشاره نمایی و تَضَرُّع آن است که به دو انگشت اشاره کنی و آنها را حرکت دهی و ابتهال، برداشتن دست‌ها و کشیدن و بلند کردن آنهاست و آن در نزد قطره‌ای است که از چشم‌ها بریزد، بعد از آن دعا کن» (کلینی، ۱۳۸۸: ۳۲۵/۴).

در نتیجه، واژه «تَبَتَّل» میزان توجه مداوم به خالق بی‌همتا را نشان می‌دهد که این نوع توجه نیز در ابعاد روان‌شناختی حائز اهمیت است و با تداوم توجه در یک موضوع، میزان تمرکز و دقت در آن به درجه بالایی می‌رسد.

ایزوتسو با توجه به زبان‌شناسی معنایی، معانی واژگان «وجه»، «ذکر» و «تَبَتَّل» را در بستر فرهنگ اسلامی و متون دینی مورد بررسی قرار می‌دهد. در این پژوهش، تلاش بر آن است که سه لفظ مورد نظر با روش ایزوتسو ترسیم شود:

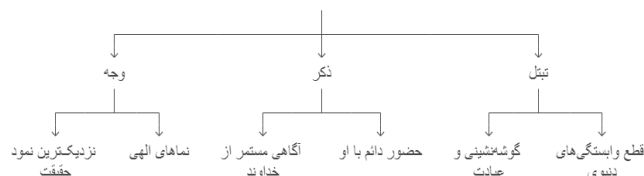
وجه: در سنت اسلامی، واژه «وجه» به معنای «صورت» یا «چهره» است، اما از دیدگاه فلسفی و کلامی، این واژه گاهی به معنای «نزدیک‌ترین جنبه یا نمود چیزی» نیز به کار می‌رود. از نگاه ایزوتسو، «وجه» می‌تواند به «نزدیک‌ترین نمود حقیقت» یا «ظاهر برتر» اشاره کند. در قرآن، واژه «وجه‌الله» به معنای «روی خداوند» است که به حضور و توجه مستقیم به خداوند اشاره دارد. در نگاه ایزوتسو، وجه با مفهوم «نما» و «نماهای الهی» ارتباط دارد، جایی که انسان‌ها در تلاش‌اند تا چهره الهی را در خود بازتاب دهند (ایزوتسو، ۱۹۸۰).

ذکر: واژه «ذکر» در قرآن و متون اسلامی به معنای یادآوری، ذکر نام خداوند یا به‌طور کلی تذکر به یاد خداوند است. در نگاه ایزوتسو، «ذکر» به فرایند آگاهی مستمر از خداوند و بودن در حالت حضور دائم با او اشاره دارد. ایزوتسو بر این باور است که در فرهنگ اسلامی، ذکر نه تنها به معنای گفتار، بلکه به معنای توجه مداوم به حقیقت وجودی خداوند است. ذکر به معنای احضار و توجه به خدا در قلب و ذهن است که از نظر ایزوتسو این عمل به نوعی در مسیر کمال معنوی انسان قرار دارد (ایزوتسو، ۱۹۸۷).

تبتل: واژه «تبتل» در متون دینی اسلامی به معنای گوشه‌نشینی و توجه متمرکز به عبادت است. ایزوتسو این واژه را با جنبه‌های ویژه‌ای از معنویت و کمال فردی پیوند می‌دهد. تبتل به نوعی به انقطاع از دنیا و تمرکز کامل بر خداوند اشاره دارد. در قرآن و سنت اسلامی، تبتل به معنای خالص شدن در مقابل خداوند و قطع هرگونه ارتباط غیر از رابطه با خداوند است. ایزوتسو این عمل را به‌عنوان یک حرکت آگاهانه به سمت خداوند و تلاش برای رهایی از وابستگی‌های دنیوی تحلیل می‌کند (ایزوتسو، ۱۹۷۹).

به‌طور کلی، ایزوتسو در تحلیل این واژگان بر جنبه‌های معنایی و الهی آنها تمرکز دارد و نشان می‌دهد که این مفاهیم نه تنها در سطح زبانی، بلکه در سطح تجربی و دینی نیز معانی عمیق‌تری دارند.

تحلیل واژگان اسلامی از دیدگاه ایزوتسو

چهار. تحلیل واژه‌های مذکور در میدان معنایی ایزوتسو

الف. وجه (وَجْه)

آیات کلیدی:

- سوره بقره، آیه ۱۱۵: ﴿فَأَيُّنَمَا تَوَلَّوْا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ﴾

- سوره روم، آیه ۳۰: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

همنشینی: واژگان علاوه بر آنکه همچون دشتی هموار و یکنواخت هستند، عبارت‌اند از تعداد بی‌شماری لایه‌های ارتباطات به‌هم‌وابسته یا حوزه‌های اشتراک تصویری که هر یک از آنها متناظر با دلبستگی و علاقه‌مندی به یکدیگر پیوند خورده‌اند (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۲۷). واژه «وجه» با الفاظی چون «الله»، «دین»، «قیام»، «فطرت» و «حنیفیت» رابطه‌ی همنشینی دارد.

جانشینی: دومین روش ایزوتسو برای معناشناسی واژگان قرآنی، جانشین کردن یک واژه با واژه‌ای دیگر در متنی است که بافت آن از لحاظ ساختمان صوری با بافت متن واژه نخست مشابه باشد (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۷۵). واژه «وجه» با مفاهیمی چون «قلب»، «نیت»، «تمرکز» و «اخلاص» رابطه‌ی جانشینی دارد.

میدان معنایی: یکی دیگر از روش‌هایی که ایزوتسو در معناشناسی استفاده می‌کند، میدان معنایی است. وی به هر مجموعه‌ای از روابط معنایی دارای طرح در میان دسته‌های مختلف واژه‌های یک زبان، حوزه یا میدان معنایی می‌گوید (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۸۰). وجود کلمات هر میدان معنایی و ارتباط آنها با یکدیگر مانند دانه‌های خوشه است (ایزوتسو، ۱۳۹۴: ۸۰؛ ایزوتسو، ۱۳۹۶: ۲۹). بنابراین میدان معنایی «وجه» بیانگر توجه مستمر، جهت‌گیری عمیق و تمام‌بودگی در ارتباط با خداوند است.

بر اساس این نظریه، «وجه» نشان‌دهنده‌ی تمرکز تمام شخصیت انسان به‌سوی یک نقطه‌ی معنوی است. یکی از واژگان کلیدی در میدان معنایی توجه، جهت‌گیری، اخلاص و توحید است. واژه «وجه» در زبان قرآن نشانگر توجه کامل و روی آوردن وجودی به‌سوی خداوند است و با مفاهیمی مانند «توحید»، «اخلاص» و «فطرت» در یک میدان معنایی قرار می‌گیرد (عمادی اندانی و حاجی اسماعیلی، ۱۳۹۶: ۵۰-۵۲). در اصطلاح قرآنی، «وجه» به‌معنای صورت ظاهری نیست، بلکه به‌معنای روی آوردن کل وجود انسانی به‌سوی خداوند است. هنگامی که قرآن می‌فرماید: «فَأَقِمْ

وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا»، این تعبیر نشان‌دهنده نوعی انتخاب شناختی-ارادی است که در آن تمام قوای انسان به سمت خدا جهت می‌گیرد (همان: ۴۹). در واقع، در کاربردهای قرآنی، «وجه» مفهومی است که در مقابل «اعراض» و «انحراف» قرار می‌گیرد و بخشی از نظام معنایی توحید است.

ب. ذکر (ذکر)

آیات کلیدی:

- سوره طه، آیه ۱۲۴: ﴿وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي...﴾
- سوره انفال، آیه ۴۵: ﴿إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ...﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

همنشینی: واژه «ذکر» با مفاهیمی چون صبر، نماز، ایمان، قرآن و شیطان رابطه همنشینی دارد. **جانشینی:** این واژه با مفاهیمی چون یاد، آگاهی، بیداری ذهنی و اتصال مستمر رابطه جانشینی دارد. **میدان معنایی:** ذکر در قرآن، صرفاً «یادآوری» نیست، بلکه حضور قلب، تمرکز شناختی و التزام معنوی است (مروتی و ساکی، ۱۳۹۲: ۱۴۳-۱۴۸). همچنین می‌نویسد: «ذکر، نقطه مقابل «غفلت» است؛ و غفلت در قرآن، نه تنها فراموشی ساده، بلکه نوعی انقطاع وجودی از ساحت حق است. بنابراین، ذکر در میدان معنایی خود، دربردارنده ایمان، بیداری معنوی و پایداری در راه حق است» (همان: ۱۴۱).

ج. تَبَتَّل (تبتل)

آیه کلیدی:

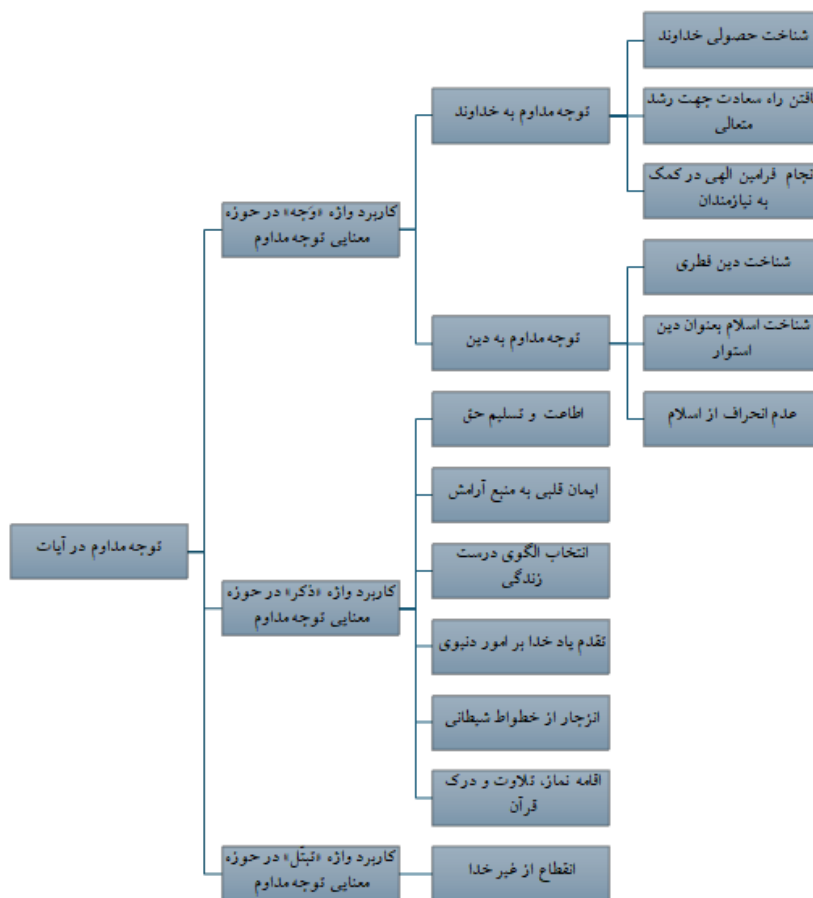
- سوره مزمل، آیه ۸: ﴿وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

همنشینی: واژه «تبتل» با مفاهیمی چون اسم رب، عبادت شبانه، انقطاع و خلوت رابطه همنشینی دارد.

جانشینی: این واژه با مفاهیمی چون زهد، خلوت، انس با خدا و بریدن از خلق رابطه جانشینی دارد. **میدان معنایی:** «تبتل» میدان معنایی انقطاع از غیر و توجه ناب به خالق را در بر دارد. واژه «تبتل» به‌طور خاص در زمینه مفاهیم مربوط به توحید وجودی، انقطاع از غیر خدا و تمرکز عارفانه

انسان بر خداوند به کار می‌رود. «تبتل نوعی بریدن آگاهانه و تدریجی از امور دنیوی برای تمرکز کامل بر خداست. قرآن آن را نه به‌عنوان ترک دنیا، بلکه به‌مثابه نوعی توحید در اراده و نیت مطرح می‌کند. در اصطلاح قرآنی، تبتل همان بازگشت مداوم و ناب به مرکز وجود یعنی خداوند است» (ناصر، ۱۳۸۸: ۷). همچنین می‌نویسد: «تبتل، از نظر معنایی، با مفاهیمی چون «اخلاص»، «وجه»، «قرب» و «ذکر» در یک میدان معنایی قرار می‌گیرد و معنای آن را باید در شبکه‌ای از واژگان روحانی و عرفانی قرآن درک کرد».

۲. تحلیل و بررسی توجه انتخابی در آیات

توجه انتخابی به توانایی فرد در پردازش موضوعی اشاره دارد که به طور انتخابی برخی از رویدادها را پردازش می کند و از برخی دیگر صرف نظر می نماید (لزک، ۲۰۱۲: ۲۰۱). توجه انتخابی یکی از عناصر کارکرد اجرایی است و مجموعه ای از عملیات پیچیده ذهنی را در بر دارد که شامل تمرکز کردن بر هدف، درگیر شدن با آن، نگهداشتن و گوش به زنگ بودن در یک زمان طولانی، رمزگردانی ویژگی های محرک و تغییر تمرکز از یک هدف به هدف دیگر است (سیفی و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۹-۱۱۶).

توجه انتخابی به ممنوعیت ورود برخی داده ها در سیستم پردازش اطلاعات اشاره دارد. توانایی توجه انتخابی به محرک مورد نظر در بسیاری از موقعیت ها ضروری است. ممرت در پژوهش خود نشان داد که توجه انتخابی به معنای تمرکز طولانی مدت نیست، بلکه تمرکز هوشیارانه بر مواردی است که فرد را به اوج عملکرد می رساند (وینبرگ، ۲۰۱۴: ۸۹). در برخی از آیات قرآن نیز الفاظی بیان شده است که معنا و مفهوم توجه انتخابی در آنها مشهود است و برای مثال به ذکر چند مورد پرداخته می شود:

ردیف	گزاره ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱	وَلْيَتَصَغَىٰ إِلَيْهِ أَفْنَدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلِيَرْضَوْهُ وَلِيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (الأنعام: ۱۱۳)	انتخاب مسیر شقاوت و انجام اعمال زشت (البرهان فی تفسیر القرآن، ۴۶۹/۲)	شناخت شقاوت و انتخاب آن
۲	فَأَنَّتْ لَهُ تَصَدَّى (عبس: ۶)	روی آوردن به افراد صالح (البرهان فی تفسیر القرآن، ۵۸۲/۵)	شناخت سعادت و انتخاب آن

یک. کاربرد واژه «لِتَصْغَى» در حوزه معنایی توجه انتخابی

«لِتَصْغَى» از مصدر «صَغَوْ» به فتح، به معنای میل و توجه کردن است (عاملی، ۱۳۶۰: ۵۳۱/۳) و بیشتر به تمایلی گفته می‌شود که از طریق شنیدن و به وسیله گوش حاصل می‌گردد، و اگر کسی به سخن دیگری با نظر موافق گوش کند، به آن «صَغَوْ» و «إِصْغَاء» گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۴۰۹).

در روایتی، علی بن ابراهیم می‌گوید: این سخن خدای تبارک و تعالی: «وَلِتَصْغَى إِلَيْهِ أَفْئِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ...»؛ یعنی منافقان به سخن او گوش می‌دهند و با زبان خودشان می‌پذیرند، اما دل‌هایشان ایمان نمی‌آورد. «وَلِيَقْتَرِفُوا» یعنی تا منتظر شوند «مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ» یعنی منتظرند. سپس گفت: «قُلْ» به آنان ای محمد! «أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغِي حَكَمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا» یعنی میان حق و باطل جدا می‌کند (بحرانی، ۱۳۸۹: ۱۳۰/۴).

از آیه بالا روشن می‌شود که تهاجم فرهنگی شیاطین بر مردمی اثر می‌گذارد که زندگی دوباره و حیات پس از مرگ را باور ندارند. این افراد ابتدا کلمات فریبنده شیاطین را به جان گوش می‌کنند، سپس به آنها راضی می‌شوند و در نهایت، عملی مطابق عمل شیاطین انجام می‌دهند (بهجت‌پور، ۱۳۹۰: ۲۸۰/۶).

بر اساس نظریه گلاسِر، انتخاب مسیر سعادت یا شقاوت تابع چگونگی استفاده از توجه شناختی و نیازهای فردی است. اگر فرد نیازهای خود را در مسیر معنویت، تعلق مثبت و آزادی واقعی تنظیم کند، در مسیر سعادت قرار خواهد گرفت؛ اما اگر انتخاب‌هایش بر مبنای رفتارهای ناسالم و نیازهای کاذب باشد، دچار شقاوت خواهد شد. این دیدگاه با آموزه‌های قرآنی منطبق است (گلاسِر، ۱۳۸۳: ۶۵). در نتیجه، این نوع توجه در قرآن منظور همان توجه انتخابی است که شخص از بین دیگر موارد، آن را با دقت گوش می‌دهد و با اراده انتخاب می‌کند.

دو. کاربرد واژه «تَصَدَّى» در حوزه معنایی توجه انتخابی

«تَصَدَّى» به معنای رد کردن و توجه کردن است؛ اصل آن «صد و» به معنی کف زدن و دست به هم زدن می‌باشد (قرشی، ۱۳۷۵: ۷۹/۱۲). در جای دیگر چنین آمده: «معناه: تَتَعَرَّضُ لَهُ، وَ تَمِيلُ

إِلَيْهِ وَ تُقْبَلُ عَلَيْهِ» (حسینی زبیدی واسطی، ۱۴۱۴ق: ۵/۵۳). این کلمه مشتق است از «تَصَدَّى فَلَانٌ لِّفُلَانٍ» یعنی برخورد به او کرد و به دنبال و طلب و جستجوی او بود. این کلمه با تشدید صاد که تا با آن مشدد شود قرائت نموده‌اند و نیز به ضمّ تاء به صیغه مجهول خوانده شده است؛ یعنی تو در معرض توجه قرار می‌گیری و مطلوب او می‌شوی (فخر رازی، ۱۴۲۰ق: ۳۱/۵۴). خداوند متعال در این آیه، پیامبر ﷺ را خطاب قرار داده که تو خیلی به وضع مستکبران و اعراض کنندگان از پیروی حق می‌پردازی و زیاد به وضع آنها اعتناء می‌کنی، در حالی که اگر او نخواهد خود را پاک کند، بر تو تکلیفی نیست و برعکس، از وضع آن کس که خود را پاک کرده و از خدا می‌ترسد، بی‌اعتنایی می‌کنی (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۳۲۶). این نوع بیان خود نشان از توجه انتخابی پیامبر ﷺ دارد که به برخی توجه دارد و به برخی دیگر توجه کافی نداشته است.

۳. تحلیل و بررسی توجه متناوب در آیات

توجه متناوب به تغییر سریع تمرکز و توانایی تغییر تمرکز و وظایف و همچنین توانایی جدا کردن و درگیر کردن مجدد کانون توجه در پاسخ به محرک‌های محیطی گفته می‌شود (لرک، ۲۰۱۵). به بیانی دیگر، این نوع توجه به توانایی انعطاف‌پذیری روانی اشاره دارد که به فرد اجازه می‌دهد کانون توجه خود را تغییر دهد و بین کارهایی جابه‌جا شود که نیازهای شناختی متفاوتی دارند (فسنقری، ۱۳۹۳: ۱۰۳-۱۱۸).

توجه متناوب به ظرفیت انعطاف‌پذیری روانی معطوف است که به فرد اجازه می‌دهد تمرکز توجه خود را در بین تکالیفی تغییر دهد که نیازهای شناختی متفاوتی دارند. این توانایی، امکان جابه‌جایی ذهنی میان دو چیز یا تکلیف با الزامات شناختی متفاوت را فراهم می‌آورد.

در آیاتی از قرآن کریم که در آن از لفظ «يَعْدِلُونَ» به مصدر «عدول» و «عدل» به معنی منحرف شدن، منصرف شدن از چیزی، توجه کردن، رو آوردن به چیزی و برابر قرار دادن (عاملی، ۱۳۶۰: ۳۸۶/۳) استفاده شده است، به توجه متناوب اشاره شده است که در جدول زیر به ذکر مواردی پرداخته می‌شود:

ردیف	گزاره‌ها	محتوای استنباط شده	مؤلفه
۱	... الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يُعَذِّبُونَ (الأنعام: ۱)	توجه به نشانه‌های خداوند و شریک قرار دادن برای خدا (تفسیر روح البیان، ۲/۳)	شناخت راه حق و سرپیچی از آن
۲	... وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يُعَذِّبُونَ (الأنعام: ۱۵۰)	شنیدن آیات و رویگردانی از آن (کشف الاسرار و عده الابرار، ۵۱۵/۳)	
۳	أَمْنَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَأَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ اللَّهُ بَلْ هُمْ قَوْمٌ يَعَذِّبُونَ (النمل: ۶۰)	توجه به نعمت‌های الهی و پرستش معبودی دیگر (تفسیر جوامع الجامع، ۴۸۲/۴)	
۴	... فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعَذِّبُوا وَإِنْ تَلُؤْا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا (النساء: ۱۳۵)	آگاهی از راه سعادت و پیروی از هوای نفس (التبیان فی تفسیر القرآن، ۳۵۳/۳)	

از نظر گلاسِر، سرپیچی از راه حق (یا اتخاذ تصمیم‌های نادرست) معمولاً زمانی رخ می‌دهد که فرد بر اساس نیازهای آنی و هیجانی انتخاب کند، بدون آنکه پیامدهای شناختی و بلندمدت آن را بسنجد (گلاسِر، ۲۰۰۱)؛ زیرا سرپیچی از راه حق، نتیجه انتخاب‌های ناسالم شناختی است که از نیازهای کنترل نشده و بدون در نظر گرفتن پیامدهای بلندمدت ناشی می‌شود.

۴. تحلیل و بررسی توجه تقسیم شده در آیات

توجه تقسیم شده سطح بالایی از توجه است که شامل توانایی پاسخ‌دهی همزمان به وظایف چندگانه می‌باشد (الرمز، ۱۹۹۸: ۲۷۹). مطالعه توجه تقسیم شده، محدودیت‌های ظرفیت پردازش انسان برای توجه به چند محرک همزمان را آشکار می‌سازد (کرمی‌نوری، ۱۳۸۴: ۷۵). عالی‌ترین نوع توجه، توجه تقسیم شده است. در این نوع از توجه، فرد توانایی تمرکز به بیش از یک جنبه از موضوع یا پدیده در زمان یکسانی را دارد. میزان این نوع از توجه در افراد به سبب عوامل مختلف گوناگون است (صفرزاده و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۳۸).

در آیتی از قرآن نیز به این نوع توجه اشاره شده است که برای مثال به یک نمونه پرداخته می‌شود، چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: ﴿لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾ (بقره: ۱۷۷).

این آیه به وضوح نشان می‌دهد که توجه تقسیم شده دارای چه نتایج مثبتی در زندگی است. در آیه، حرف «واو» عطف نشان از استمرار توجه و تقسیم آن به دیگر محرک‌ها و فعالیت‌های دیگر دارد. گلاسز بر این باور است که هنگامی که فرد توجه خود را بین چندین موضوع تقسیم می‌کند، میزان تمرکز او روی یک هدف مشخص کاهش می‌یابد و ممکن است تصمیم‌گیری‌ها و رفتارهای او کارایی کمتری داشته باشند. گلاسز این موضوع را در بحث روابط انسانی و عملکردهای شناختی نیز مطرح می‌کند و معتقد است که تقسیم توجه میان نیازهای مختلف، گاهی باعث تعارض شناختی و کاهش کیفیت تصمیم‌گیری می‌شود (گلاسز، ۲۰۰۱). از نگاه ایشان، توجه تقسیم شده می‌تواند به کاهش کارایی شناختی و تعارض در تصمیم‌گیری منجر شود.

قرآن کریم نیز توجه مقطعی تقسیم شده را پذیرفته، ولی توجه همزمان به چند عامل را طبق آیه ﴿مَا جَعَلَ اللَّهُ لِرَجُلٍ مِّن قَلْبَيْنِ فِيْ جَوْفِهِ...﴾ (احزاب: ۴) تأیید نمی‌کند. این آیه به این معناست که انسان نمی‌تواند به‌طور همزمان روی دو مسیر کاملاً متفاوت تمرکز کند. این آیه با دیدگاه گلاسز قابل مقایسه است، زیرا هر دو تأکید دارند که تمرکز بر چندین هدف به‌طور همزمان ممکن است باعث کاهش اثربخشی و افزایش تعارض شناختی شود. توجه به مسیرهای متعدد و متضاد ممکن است باعث عدم تمرکز و سردرگمی در انتخاب مسیر صحیح گردد.

تحلیل واژه‌های مذکور در میدان معنایی ایزوتسو:

لتصغی و تصدی (صَغَت، صَدَّ)

آیات کلیدی:

- سوره توبه، آیه ۶۳: ﴿لَتَصْغَىٰ إِلَيْهِ أَفْتِدَةُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ...﴾
- سوره نجم، آیه ۳۲: ﴿...الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ... إِنَّ رَبَّكَ وَاسِعُ الْمَغْفِرَةِ... وَأَعْرِفْ بِمَنِ اهْتَدَىٰ﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

همنشینی: واژه «لتصغی» با مفاهیمی چون افتده، انحراف، میل به باطل و عدم ایمان رابطهٔ همنشینی دارد. جانشینی: این واژه با مفاهیمی چون انصراف، گرایش و تمایل غیرارادی یا هدفمند رابطهٔ جانشینی دارد.

میدان معنایی: در واقع گرایش‌های شناختی-قلبی در قالب افعال حسی-ادراکی قرار می‌گیرد. «لتصغی» از مادهٔ «صغو» (بر وزن سرو) به معنی تمایل پیدا کردن به چیزی است، ولی بیشتر به تمایلی گفته می‌شود که از طریق شنیدن و به وسیلهٔ گوش حاصل می‌شود، و اگر کسی به سخن دیگری با نظر موافق گوش کند، به آن «صغو» و «اصغاء» گفته می‌شود (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱: ۴۰۸/۵). در نتیجه واژهٔ «صغی» در دستهٔ افعالی قرار دارد که به ساختار معنایی میل قلبی، توجه انحرافی و درگیری شناختی دلالت دارد.

یعدلون (عَدَل)

آیه کلیدی:

- سوره انعام، آیه ۱: ﴿ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

همنشینی: واژهٔ «یعدلون» با مفاهیمی چون شرک، رب و کفر رابطهٔ همنشینی دارد. جانشینی: این واژه با مفاهیمی چون کتمان، عدول و بی‌توجهی عمدی رابطهٔ جانشینی دارد.

میدان معنایی: ایزوتسو در تحلیل نظام تقابلی توحید/شرک و ایمان/کفر، واژه‌هایی چون «عدل» را در میدان معنایی «انحراف آگاهانه» بررسی می‌کند. واژه «یعدلون» در این ساختار، ناظر به تصمیم شناختی برای دوری از حقیقت و جایگزینی باطل به جای آن است.

واو عطف (وَ) - در ساختار نحوی

آیه کلیدی:

– سوره نساء، آیه ۴۳: ﴿...وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ... فَتَيَمَّمُوا... وَادْكُرُوا اللَّهَ...﴾

تحلیل معنایی بر اساس روش ایزوتسو:

در تحلیل ایزوتسو، حتی ساختارهای نحوی مانند «واو عطف»، روابط میان مفاهیم را در میدان معنایی شکل می‌دهند. در اینجا، کاربرد واو عطف در ذکر پیوسته عبادات، نشان از توجه تقسیم‌شده اما منظم و هدفمند دارد.

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر جهت کشف مؤلفه شناختی «توجه» در قرآن، ابتدا الفاظی را که اشاره مستقیم به مفهوم توجه دارند مورد بررسی قرار داده است و سپس آیات مرتبط را استخراج کرده است. پس از بررسی و شناخت انواع توجه از دیدگاه روان‌شناسان، به‌ویژه نظریه انتخاب ویلیام گلاسر که دلالت بر انتخابی بودن توجه در ابعاد شناختی دارد، به تحلیل و بررسی آیات مربوطه پرداخته شده است.

گزاره‌های حاصل از پژوهش:

۱. توجه مداوم

در قرآن، توجه مداوم با الفاظی مانند «وجه»، «ذکر» و «تبتل» همخوانی دارد:

– کاربرد واژه «وجه» بر توجه دائم که شامل توجه به خداوند و توجه به دین می‌باشد، دلالت دارد. مؤلفه‌های شناختی توجه به خداوند عبارت‌اند از: ۱. شناخت حصولی خداوند؛ ۲. یافتن راه سعادت جهت رشد متعالی؛ ۳. انجام فرامین الهی در کمک به نیازمندان. مؤلفه‌های شناختی توجه به دین در حوزه معنایی توجه مداوم نیز عبارت‌اند از: ۱. درک فطری بودن دین؛ ۲. شناخت اسلام به‌عنوان دین استوار؛ ۳. عدم انحراف از اسلام.

- کاربرد واژه «ذکر» در حوزه معنایی توجه دائم شامل: ۱. اطاعت و تسلیم حق؛ ۲. ایمان قلبی به منبع آرامش؛ ۳. اقامه نماز، تلاوت و درک قرآن؛ ۴. انتخاب الگوی درست زندگی؛ ۵. انزجار از خطوات شیطانی می شود.

- واژه «تبتل» در حوزه معنایی توجه مداوم در قرآن موجب انقطاع از غیر خدا می شود.
۲. توجه انتخابی: توجه انتخابی در قرآن با به کارگیری الفاظی مانند «لتصغی» و «تصدی» عامل شناخت سعادت و شقاوت و انتخاب ارادی هر کدام از آنها می شود.

۳. توجه متناوب: لفظ «یعدلون» در توجه متناوب مورد بررسی قرار گرفت که مؤلفه آن نیز شناخت راه حق و سربیزی از آن است.

۴. توجه تقسیم شده: توجه تقسیم شده در قرآن با ذکر «واو عطف» در آیه، جهت انجام امور الهی به صورت پیوسته می باشد.

منابع

- قرآن کریم، ترجمه انصاریان.
- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، عبد السلام محمد هارون، قم، مکتب الإعلام الاسلامی، مرکز النشر، ۱۴۰۴ق.
- اکبرفهمی و همکاران، تعیین موثر ارزیابی توجه انتخابی در کودکان مقعع اول دبستان. فصلنامه علمی پژوهشی طب توانبخشی، ۱۳۹۳ش، دوره ۳، شماره ۲، صص ۸-۱۴.
- ایزوتسو، توشیهیکو، خدا و انسان در قرآن، احمد آرام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۶ش.
- _____، مفاهیم اخلاقی - دینی قرآن مجید، مترجم؛ فریدون بدره-ای، فرزانه روز، ۱۳۹۴ش.
- ایلخانی، محمد، بتل در عرفان یوآنس اکهارتوس (Ioannes Eckhartus)، کتاب ماه ادبیات و فلسفه مهر ۱۳۸۲ش، شماره ۷۲.
- باربارا، ال. فردریکسون، ترجمه سید هانی موسوی، «دین چگونه به سلامتی و بهزیستی ما کمک می‌کند؟»، نشریه روانشناسی و دین، ۱۳۸۷ش، شماره ۳.
- بارکلی، راسل. (۱۳۹۳). اختلال نقص توجه - بیش‌فعالی و ماهیت خودکنترلی. ترجمه دکتر مهسا رضوی. تهران: انتشارات دانژه.
- بحرانی، هاشم بن سلیمان. ترجمه تفسیر روایی البرهان. نهاد کتابخانه‌های عمومی سراسر کشور، ۱۳۸۹ش.
- بهجت‌پور عبدالکریم. همگام با وحی. ج ۶، موسسه تمهید، ۱۳۹۰.
- بیرامی، منصور و همکاران. مقایسه کارکردهای اجرایی در دانش آموزان دارای اختلال ناتوانی در ریاضی با همتایان عادی. دو فصلنامه راهبردهای شناختی در یادگیری، ۱۳۹۲ش، سال ۱، شماره ۱، صص ۲۹-۱۶.
- پترسون، مایکل، عقل و اعتقاد دینی، تهران، انتشارات طرح نو، چاپ هشتم، ۱۳۹۳ش.
- حسینی زبیدی واسطی، سید مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۴ق.
- حقی برسوی، اسماعیل بن مصطفی، تفسیر روح البیان، دار الفکر، بیروت، بی-تا.
- دیوانی، امیر، چیستی دین، فلسفه و کلام اسلامی، سال پنجاه و سوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹ش.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات ألفاظ القرآن، صفوان عدنان داوودی، بیروت، دار الشامیه، ۱۴۱۲ق.

رضایی اصفهانی محمدعلی. تفسیر قرآن مهر، پژوهش‌های تفسیر و علوم قرآن، ۱۳۸۷ش.
روحانی، محمود، المعجم الاحصایی لالفاظ القرآن الکریم، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲ش.

روزبهان بقلی، روزبهان بن ابی نصر، عرائس البیان فی حقائق القرآن، دار الکتب العلمیه، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۲۰۰۸ م.

زارع، حسین و همکاران، مقایسه توجه انتخابی بین بیماران افسرده، وسواسی، اضطرابی و افراد عادی. فصلنامه علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی لرستان، ۱۳۹۳ش، دوره ۱۶، شماره ۳، پیاپی (۶۱).

زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل و عیون الأقاویل فی وجوه التأویل، دار الکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۷ق.

سانتراک، جزمینه روانشناسی سانتراک (ترجمه مهرداد فیروزبخت)، تهران: رسا، ۱۳۸۵ش.

سلمی، محمد بن حسین، حقائق التفسیر، مرکز نشر دانشگاهی، تهران، ۱۳۶۹ش.

سمرقندی، نصر بن محمد، تفسیر السمرقندی المسمی بحر العلوم، دار الفکر، بیروت، ۱۴۱۶ق.
سیفی، سمیه و همکاران، ثربخشی یادگیری سازگار با مغز بر مؤلفه‌های برنامه ریزی و حل مساله کارکردهای اجرایی دانش آموزان دبستان، شریه: روان شناسی تربیتی (روانشناسی و علوم تربیتی)، سال ۱۳۹۶، دوره ۱۳، شماره ۴۳، ص ۹۹-۱۱۶.

شاه‌عبدالعظیمی، حسین، تفسیر اثنی عشری، میقات، تهران، ۱۳۶۳ش.

صفرزاده، سمیه و همکاران، ۱۳۹۴، مقایسه عملکرد توجه در سوء مصرف کنندگان هروئین و افراد بهنجار، مجله علوم پزشکی رازی. دوره ۲۲، شماره ۸۹۰-۹۸، صص، ۱۳۸.

طباطبایی، محمد حسین، المیزان، فی تفسیر القرآن، جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ش.

طباطبایی، سید محمدحسین، شیعه در اسلام، تهران، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۸ش.

طبرانی، سلیمان بن احمد، التفسیر الکبیر: تفسیر القرآن العظیم (الطبرانی)، دار الكتاب الثقافی، ارد، ۲۰۰۸م.

طبرسی، فضل بن حسن، ترجمه تفسیر جوامع الجامع، آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، مشهد مقدس، ۱۳۷۵ش.

طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، دار إحياء التراث العربی، بیروت، بی-تا.

عاملی، ابراهیم، تفسیر عاملی، تهران، صدوق، ۱۳۶۰ش.

عمادی اندانی، سمیه، حاجی اسماعیلی، محمدرضا، معنانشناسی واژه «وجه» در قرآن کریم، دو فصلنامه علمی- پژوهشی پژوهش-های زبانشناختی قرآن، سال ششم، شماره دوم، پیاپی ۱۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۶ش.

فخر رازی، محمد بن عمر. التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). دار إحياء التراث العربی، ۱۴۲۰ق. فسنقری، مهری و همکاران، تأثیر محرومیت از خواب بر توجه انتخابی و مداوم در دانشجویان دختر ورزشکار، دوره ۳، شماره ۸ - شماره پیاپی ۸، تیر ۱۳۹۳، صفحه ۱۱۸-۱۰۳.

قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، ۱۳۸۸ش.

قرشی، علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران، بنیاد بعثت، مرکز چاپ و نشر، ۱۳۷۷ش.

قطب، سید، فی ظلال القرآن، دار الشروق، بیروت، ۱۴۲۵ق.

کرمی نوری، رضا، روانشناسی حافظه و یادگیری: با رویکردی شناختی. اول، تهران، سمت، ۱۳۸۴ش.

کوری، جرال، نظریه و کاربرست مشاوره و رواندرمانی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران، نشر ارسباران، ۱۳۸۵ش.

کانت، ایمانوئل، دین در محدوده عقل تنها، ترجمه منوچهر صانعی دره بیدی، تهران، انتشارات نشر و نگار. ۱۳۸۱ش.

کلینی، محمد بن یعقوب، تحفة الأولیاء، قم، بی-نا، ۱۳۸۸ش.

گلاس، ویلیام، نظریه انتخاب، مترجم مهرداد فیروزبخت، تهران، موسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۸۲ش.

ماتریدی، محمد بن محمد، تأویلات أهل السنة (تفسیر الماتریدی)، دار الکتب العلمیة، منشورات محمد علی بیضون، بیروت، ۱۴۲۶ق.

- مان، نورمن لسل، اصول روان‌شناسی، مترجم محمود ساعتچی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۸ ش.
- محققان، زهرا، تاثیر ذکر در آرامش روان، بینات، ۱۳۹۳ ش، سال ۲۱، شماره ۸۴.
- مروتی، سهراب، ساکی، سارا، معناشناسی واژه «ذکر» در قرآن کریم، آموزه‌های قرآنی، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۱۷، بهار - تابستان ۱۳۹۲ ش.
- مسعودی، مهدی، توجه به خداوند و نشانه‌های الهی در متون عرفانی اسلامی. تهران: انتشارات سروش معرفت، ۱۳۹۲ ش.
- مصطفوی، حسن، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۸۳ ش.
- مغنیه، محمدجواد، ترجمه تفسیر کاشف، بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، قم، ۱۳۷۸ ش.
- مکارم شیرازی، ناصر. برگزیده تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامية، ۱۳۸۲ ش.
- _____ . تفسیر نمونه، تهران، دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۴ ش.
- میلر، جانانان، کودک توجه‌طلب؛ درک دلایل رفتارهای نادرست کودکان و راه‌های اصلاح آن‌ها. ترجمه فاطمه نوریخس. تهران: نشر رشد نو، ۱۳۸۸ ش.
- میبدی، احمد بن محمد، کشف الاسرار و عدة الابرار (معروف به تفسیر خواجه عبدالله انصاری)، امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۱ ش.
- واحدی، شهرام، ریحانه احمدیان، «رابطه سبک‌های هویت مذهبی، ابعاد دینداری با بهزیستی روان شناختی دانشجویان»، نشریه روانشناسی و دین، سال هفتم، شماره چهارم، پیاپی ۲۸، زمستان ۱۳۹۳ ش.
- ولف، مایکل، ویلسون، دبرا، و همکاران، «پژوهشی در زمینه توجه و پردازش‌های شناختی». مجله روان‌شناسی تجربی: ادراک و عملکرد انسانی، سال دوازدهم، شماره اول، ۱۳۷۷ ش، صفحه ۱۶۹.
- هارتمن، مایکل، «بررسی دو نوع توجه و تأثیر آن در یادگیری پرتاب قلاب ماهیگیری». فصلنامه روان‌شناسی تجربی، سال چهاردهم، شماره دوم، ۱۳۸۱ ش، صفحه ۴۵.
- هاشمی‌رفسنجانی، اکبر. تفسیر راهنما، قم، موسسه بوستان کتاب (مرکز چاپ و نشر دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)، ۱۳۸۶ ش.
- هومن، حیدرعلی، راهنمای عملی پژوهش کیفی. تهران: انتشارات سمت. ۱۳۹۰ ش.

- Ellermann, J.M., Siegal, J.D., Strupp, J.P., Ebner, T.J. and Ugurbil, K., 1998. Activation of visuomotor systems during visually guided movements: a functional MRI study. *Journal of Magnetic Resonance*, 131(2), pp.272-285.
- Freud, Sigmund (1990), *The Origins of Religion*, tr. James Strachey, Penguin Freud Library, vol. 13 (1907–39), London: Penguin.
- Groome, D., 2009. *An introduction to cognitive psychology: Processes and disorders*. Psychology Press.
- Hartman J (2002) "Effect of Attentional Focus of Learning the Basic Cast For Fly Fishing" *Journal Motor Behavior*. March 2002. p: A-45.
<http://jafarhashemlou.blogfa.com/post/3244>
- Lezak MD. (2012). *Neuropsychological Assessment*, Oxford University Press.2593
- Lezak, M. D., Howieson, D. B., Bigler, E. D., & Trane, D. (2015). *Neuropsychological assessment*. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Peterson, S. E., & Posner, M. I. (2012). The attention system of the human brain: 20 years after. *Annual Review of Neuroscience*, 35, 75–89.
- Schmidt R (1999) *Motor Control*, chapter 4. pp: 61-73. 3.
- Sivananda s (2003) "Mind, its Mysteries & Control" [www.thedivineLifesociety.org / download / mind.htm](http://www.thedivineLifesociety.org/download/mind.htm)
- Steinmayr, R., Ziegler, M., & Träuble, B. (2010). Do intelligence and sustained attention interact in predicting academic achievement? *Learning and Individual Differences*, 20(1), 14-18 .
- Weinberg, R.S. and Gould, D., 2014. *Foundations of Sport and Exercise Psychology*, 6E. Human Kinetics.
- Wulf G, HOB M & Prinz W (1998) "Instruction for Motor Learning Differential Effects of Internal Versus External Focus of Attentional", *Journal of Motor Behavior*, vol (30), pp: 169- 179.
- Anderson, J. R. (2015). *Cognitive Psychology and Its Implications*. Worth Publishers.
- Posner, M. I., & Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. *Annual Review of Neuroscience*, 13(1), 25-42.

- Parasuraman, R., & Davies, D. R. (1984). Varieties of attention. Academic Press.
- Fan, J., McCandliss, B. D., Fossella, J., Flombaum, J. I., & Posner, M. I. (2002). The activation of attentional networks. *NeuroImage*, 13(6), 1007-1015.
- Luck, S. J., & Vecera, S. P. (2002). Attention. *Stevens' Handbook of Experimental Psychology: Sensation and Perception*, 2, 235-286.
- Chun, M. M., Golomb, J. D., & Turk-Browne, N. B. (2011). A taxonomy of external and internal attention. *Annual Review of Psychology*, 62, 73-101.
- Schneider, W., & Shiffrin, R. M. (1977). Controlled and automatic human information processing: I. *Psychological Review*, 84(1), 1-66.
- Glasser, W. (2001). *Counseling with Choice Theory: The New Reality Therapy*. HarperCollins.
- Baddeley, A. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? *Trends in Cognitive Sciences*, 4(11), 417-423.
- Izutsu, Shōji. *Islamic Thought: An Introduction*. University of Tokyo Press, 1987. ISBN 978-4800711134.
- Izutsu, Shōji. *The Concept of Beauty in Islamic Thought*. State University of New York Press, 1979. ISBN 978-0873953891.
- Izutsu, Shōji. *God and Man in the Quran*. McGill-Queen's University Press, 1980. ISBN 978-0773506809.

References

- al-Qur'ān al-Karīm (The Noble Qur'ān), translated by Anṣāriyān.
- Akbarfahīmī et al., "Ta'yīn-i Mu'aththir-i Arzyābī-i Tawajjuh-i Intikhābī dar Kūdākān-i Muqta'i Avval-i Dabistān" (Determining the Effective Assessment of Selective Attention in First-Grade Schoolchildren), Quarterly Journal of Scientific and Research Studies in Rehabilitation Medicine, Vol. 3, No. 2, pp. 8–14, 1393 SH (2014 CE).
- ʿĀmilī, Ibrāhīm, Tafsīr-i ʿĀmilī (ʿĀmilī's Commentary), Tehran: Ṣadūq, 1360 SH (1981 CE).
- Anderson, J. R. (2015). Cognitive Psychology and Its Implications. Worth Publishers.
- Baddeley, A. (2000). The episodic buffer: A new component of working memory? Trends in Cognitive Sciences, 4(11), 417-423.
- Bahjatpūr, ʿAbd al-Karīm, Hamgām bā Wahy (In Step with Revelation), Vol. 6, Qom: Mu'assasah Tamhīd, 1390 SH (2011 CE).
- Bahrānī, Hāshim bin Sulaymān, Tarjumah-yi Tafsīr-i Riwayī-i al-Burhān (Translation of the Narrational Commentary al-Burhān), National Library and Archives Organization, 1389 SH (2010 CE).
- Barkley, Russell, Ikhtilāl-i Naqs-i Tavajjuh–Purkārī va Māhiyyat-i Khudkontrolī (Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder and the Nature of Self-Control), translated by Dr. Mahsā Rażavī, Tehran: Dānjah Publications, 1393 SH (2014 CE).
- Bīrāmī, Manṣūr et al., "Muqāyasah-yi Kārkardhā-yi Ijrāyī dar Dāneshāmūzān-i Dārā-yi Ikhtilāl-i Nātavānī dar Riyāzī bā Ham-tāyān-i ʿAdī" (Comparison of Executive Functions in Students with Mathematical Learning Disabilities and Their Typical Peers), Biannual Journal of Cognitive Strategies in Learning, Vol. 1, No. 1, pp. 16–29, 1392 SH (2013 CE).
- Chun, M. M., Golomb, J. D., & Turk-Browne, N. B. (2011). A taxonomy of external and internal attention. Annual Review of Psychology, 62, 73-101.
- Corey, Gerald, Nazariyyah va Kār bast-i Mashāvarah va Ravān-darmānī (Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy), translated by Yahyā Sayyid Muḥammadī, Tehran: Arasbaran Publications, 1385 SH (2006 CE).
- Divānī, Amīr, "Chīstī-i Dīn" (What Is Religion?), Falsafah va Kalām-i Islāmī, Vol. 53, No. 2, Autumn–Winter 1399 SH (2020–2021 CE).
- Ellermann, J.M., Siegal, J.D., Strupp, J.P., Ebner, T.J. and Ugurbil, K., 1998. Activation of visuomotor systems during visually guided movements: a functional MRI study. Journal of Magnetic Resonance, 131(2), pp.272-285.
- Fakhr al-Dīn al-Rāzī, Muḥammad bin ʿUmar, al-Tafsīr al-Kabīr (Mafātīḥ al-Ghayb) (The Great Commentary: The Keys to the Unseen), Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-ʿArabī, 1420 AH (1999 CE).

- Fan, J., McCandliss, B. D., Fossella, J., Flombaum, J. I., & Posner, M. I. (2002). The activation of attentional networks. *NeuroImage*, 13(6), 1007-1015.
- Fasnaqarī, Mehrī et al., “Ta’thīr-i Maḥrūmiyyat az Khwāb bar Tavajjuh-i Intikhābī va Mustamir dar Dāneshjūyān-i Dukhtar-i Varzishkār” (The Effect of Sleep Deprivation on Selective and Sustained Attention in Female Student Athletes), Vol. 3, No. 8, Issue 8, pp. 103–118, July 1393 SH (2014 CE).
- Fredrickson, Barbara L., translated by Sayyid Hānī Mūsavī, “Dīn Chigūnah bih Salāmatī va Bahzistī-i Mā Kumak Mīkunad?” (How Does Religion Contribute to Our Health and Well-Being?), *Journal of Psychology and Religion*, No. 3, 1387 SH (2008 CE).
- Freud, Sigmund (1990), *The Origins of Religion*, tr. James Strachey, Penguin Freud Library, vol. 13 (1907–39), London: Penguin.
- Glasser, W. (2001). *Counseling with Choice Theory: The New Reality Therapy*. HarperCollins.
- Glasser, William, Nazariyyah-yi Intikhāb (Choice Theory), translated by Mehrdād Firūzbakht, Tehran: Rasā Institute for Cultural Services, 1382 SH (2003 CE).
- Groome, D., 2009. *An introduction to cognitive psychology: Processes and disorders*. Psychology Press.
- Ḥaqqī Barūsawī, Ismā‘īl bin Muṣṭafā, *Tafsīr Rūḥ al-Bayān* (The Commentary of Rūḥ al-Bayān), Beirut: Dār al-Fikr, n.d.
- Hartman J (2002) “Effect of Attentional Focus of Learning the Basic Cast For Fly Fishing” *Journal Motor Behavior*. March 2002. p: A-45.
- Hartman, Michael, “Barrāsī-i Du Naw‘ Tavajjuh va Ta’thīr-i Ān dar Yādgīrī-i Pārt-i Qulāb-i Māhīgīrī” (A Study of Two Types of Attention and Their Effect on Learning Fishing-Cast Techniques), *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, Vol. 14, No. 2, p. 45, 1381 SH (2002 CE).
- Hāshimī Rafsanjānī, Akbar, *Tafsīr-i Rāhnamā* (The Guiding Commentary), Qom: Bustān-i Kitāb Institute, Printing and Publishing Center of the Office of Islamic Propagation of the Qom Seminary, 1386 SH (2007 CE).
- <http://jafarhashemlou.blogfa.com/post/3244>
- Hūman, Ḥaydar ‘Alī, *Rāhnamā-yi ‘Amalī-i Pazhūhish-i Kayfī* (A Practical Guide to Qualitative Research), Tehran: SAMT Publications, 1390 SH (2011 CE).
- Ḥusaynī Zubaydī Wāsītī, Sayyid Murtaẓā, *Tāj al-‘Arūs min Jawāhir al-Qāmūs* (The Crown of the Bride from the Jewels of the Dictionary), Beirut: Dār al-Fikr, 1414 AH (1993 CE).
- Ibn Fāris, Aḥmad bin Fāris, *Mu‘jam Maqāyīs al-Lughah* (Dictionary of the Standards of Language), edited by ‘Abd al-Salām Muḥammad Ḥārūn, Qom: Maktab al-‘Ilām al-Islāmī, Markaz al-Nashr, 1404 AH (1984 CE).

- Ilkhānī, Muḥammad, “Tabattul dar ‘Irfān-i Yū’ānis Akhārṭ Tūs (Ioannes Eckhartus)” (Seclusion and Asceticism in the Mysticism of Ioannes Eckhartus), Ketāb-i Māh-i Adabiyāt va Falsafah, October 1382 SH (2003 CE), No. 72.
- ‘Imādī Andānī, Sumayyah and Hājī Ismā‘īlī, Muḥammad Rizā, “Ma’nāshināsī-i Wāzhah-yi ‘Wajh’ dar Qur’ān-i Karīm” (Semantics of the Word “Wajh” in the Holy Qur’an), Biannual Journal of Scientific and Research Studies in Qur’anic Linguistics, Vol. 6, No. 2, Issue 12, Autumn–Winter 1396 SH (2017–2018 CE).
- Izutsu, Shōji. God and Man in the Quran. McGill-Queen's University Press, 1980. ISBN 978-0773506809.
- Izutsu, Shōji. Islamic Thought: An Introduction. University of Tokyo Press, 1987. ISBN 978-4800711134.
- Izutsu, Shōji. The Concept of Beauty in Islamic Thought. State University of New York Press, 1979. ISBN 978-0873953891.
- Izutsu, Toshihiko, Khudā va Insān dar Qur’ān (God and Man in the Qur’an), translated by Aḥmad Ārām, Tehran: Daftar-i Nashr-i Farhang-i Islāmī, 1396 SH (2017 CE).
- Izutsu, Toshihiko, Mafāhīm-i Akhlāqī–Dīnī-i Qur’ān-i Majīd (Ethico-Religious Concepts in the Qur’an), translated by Fereydoun Badreh’ī, Tehran: Farzan Rooz, 1394 SH (2015 CE).
- Kant, Immanuel, Dīn dar Hudūd-i ‘Aql-i Tanha (Religion within the Boundaries of Bare Reason), translated by Manūchehr Šānī’ī Darah Bīdī, Tehran: Nashr va Negār Publications, 1381 SH (2002 CE).
- Karamī-Nūrī, Rizā, Ravānshināsī-i Ḥāfīzah va Yādگیرī: bā Rūykardī Shinākhtī (Psychology of Memory and Learning: A Cognitive Approach), 1st ed., Tehran: SAMT, 1384 SH (2005 CE).
- Kulaynī, Muḥammad bin Ya’qūb, Tuḥfat al-Awliyā’ (The Gift of the Saints), Qom: n.p., 1388 SH (2009 CE).
- Lezak MD. (2012). Neuropsychological Assessment, Oxford University Press. 2593
- Lezak, M. D., Howieson, D. B., Bigler, E. D., & Trane, D. (2015). Neuropsychological assessment. Oxford, NY: Oxford University Press.
- Luck, S. J., & Vecera, S. P. (2002). Attention. Stevens' Handbook of Experimental Psychology: Sensation and Perception, 2, 235-286.
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, Barguzīdah-yi Tafsīr-i Namūnah (Selected Commentary of Tafsīr-i Namūnah), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1382 SH (2003 CE).
- Makārim Shīrāzī, Nāṣir, Tafsīr-i Namūnah (Exemplary Commentary), Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah, 1374 SH (1995 CE).
- Mann, Norman Leslie, Uṣūl-i Ravānshināsī (Principles of Psychology), translated by Maḥmūd Sā’atchī, Tehran: Amīr Kabīr, 1388 SH (2009 CE).

- Marwatī, Suhrāb and Sākī, Sārā, “Ma‘nāshināsī-i Wāzhah-yi ‘Dhikr’ dar Qur’ān-i Karīm” (Semantics of the Word “Dhikr” in the Holy Qur’an), Āmūzah-hā-yi Qur’ānī, Razavi University of Islamic Sciences, No. 17, Spring–Summer 1392 SH (2013 CE).
- Mas‘ūdī, Mahdī, Tavajjuh bih Khudāvand va Nishānih-hā-yi Ilāhī dar Mutūn-i ‘Irfānī-i Islāmī (Attention to God and Divine Signs in Islamic Mystical Texts), Tehran: Surūsh-i Ma‘rifat Publications, 1392 SH (2013 CE).
- Māturīdī, Muḥammad bin Muḥammad, Ta‘wīlāt Ahl al-Sunnah (Tafsīr al-Māturīdī) (Interpretations of the People of the Sunnah: al-Māturīdī’s Commentary), Beirut: Dār al-Kutub al-‘Ilmiyyah, Muḥammad ‘Alī Baydūn Publications, 1426 AH (2005 CE).
- Maybudī, Aḥmad bin Muḥammad, Kashf al-Asrār va ‘Uddat al-Abrār (The Unveiling of Mysteries and the Provision of the Righteous), also known as the Commentary of Khwājah ‘Abd Allāh Anṣārī, Tehran: Amīr Kabīr, 1371 SH (1992 CE).
- Miller, Jonathan, Kūdāk-i Tavajjuh-Ṭalab: Dark-i Dalāyil-i Raftār-hā-yi Nādurust-i Kūdākān va Rāh-hā-yi Iṣlāḥ-i Ānhā (The Attention-Seeking Child: Understanding the Reasons for Children’s Misbehavior and Ways of Correcting Them), translated by Fāṭimah Nūrbakhsh, Tehran: Nashr-i Rushd-i Naw, 1388 SH (2009 CE).
- Mughniyah, Muḥammad Jawād, Tarjumah-yi Tafsīr-i Kāshif (Translation of the Kāshif Commentary), Qom: Bustān-i Kitāb, Publications of the Office of Islamic Propagation of the Qom Seminary, 1378 SH (1999 CE).
- Muḥaqqiqiyyān, Zahrā, “Ta‘thīr-i Dhikr dar Ārāmish-i Rūn” (The Effect of Remembrance on Psychological Tranquility), Bayyināt, Year 21, No. 84, 1393 SH (2014 CE).
- Muṣṭafawī, Ḥasan, al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur’ān al-Karīm (A Research into the Words of the Holy Qur’an), Tehran: Bāngāh-i Tarjumah va Nashr-i Kitāb, 1383 SH (2004 CE).
- Parasuraman, R., & Davies, D. R. (1984). Varieties of attention. Academic Press.
- Peterson, Michael, ‘Aql va I’tiqād-i Dīnī (Reason and Religious Belief), Tehran: Tarh-i Naw Publications, 8th ed., 1393 SH (2014 CE).
- Peterson, S. E., & Posner, M. I. (2012). The attention system of the human brain: 20 years after. Annual Review of Neuroscience, 35, 75–89.
- Posner, M. I., & Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. Annual Review of Neuroscience, 13(1), 25–42.
- Psychology, 6E. Human Kinetics.
- Qurā‘atī, Muḥsin, Tafsīr-i Nūr (The Commentary of Light), Tehran: Markaz-i Farhangī-i Dars-hāyī az Qur’ān, 1388 SH (2009 CE).
- Qurashī, ‘Alī Akbar, Tafsīr-i Aḥsan al-Ḥadīth (The Best of Narrations Commentary), Tehran: Bonyād-i Ba‘that, Printing and Publishing Center, 1377 SH (1998 CE).

- Qutb, Sayyid, *Fī Zilāl al-Qur'ān* (In the Shade of the Qur'an), Beirut: Dār al-Shurūq, 1425 AH (2004 CE).
- Rāghib al-İsfahānī, Ḥusayn bin Muḥammad, *Mufradāt Alfāz al-Qur'ān* (Lexicon of Qur'anic Words), edited by Ṣafwān 'Adnān Dāwūdī, Beirut: Dār al-Shāmiyyah, 1412 AH (1991 CE).
- Rizā'ī İsfahānī, Muḥammad 'Alī, *Tafsīr-i Qur'ān-i Mehr* (Mehr Commentary on the Qur'an), *Pazhūhishhā-yi Tafsīr va 'Ulūm-i Qur'ān*, 1387 SH (2008 CE).
- Rūḥānī, Maḥmūd, *al-Mu'jam al-Iḥṣā'ī li Alfāz al-Qur'ān al-Karīm* (Statistical Dictionary of the Words of the Holy Qur'an), Mashhad: Islamic Research Foundation of Astan Quds Razavi, 1372 SH (1993 CE).
- Rūzbihān Baqlī, Rūzbihān bin Abī Naṣr, *'Arā'is al-Bayān fī Ḥaqā'iq al-Qur'ān* (The Brides of Exposition Concerning the Realities of the Qur'an), Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah, Muḥammad 'Alī Bayḍūn Publications, 2008 CE.
- Ṣafarzādah, Sumayyah et al., "Muqāyasah-yi 'Amalkard-i Tavajjuh dar Sū'-i Maṣrafkunandegān-i Heroin va Afrād-i Bahaṅjar" (Comparison of Attention Performance between Heroin Abusers and Normal Individuals), *Razi Journal of Medical Sciences*, Vol. 22, No. 89, pp. 98–138, 1394 SH (2015 CE).
- Samarqandī, Naṣr bin Muḥammad, *Tafsīr al-Samarqandī al-Musammā Baḥr al-'Ulūm* (al-Samarqandī's Commentary, Known as Baḥr al-'Ulūm), Beirut: Dār al-Fikr, 1416 AH (1995 CE).
- Santrock, Ravānshināsī-i Santrock (Santrock's Psychology), translated by Mehrdād Fīrūzbakht, Tehran: Rasā Publications, 1385 SH (2006 CE).
- Sayfī, Sumayyah et al., "Ta'thīr-i Yādگیري-i Sāzgar bā Maghz bar Mu'allifah-hā-yi Barnāmah-rīzī va Ḥall-i Mas'alah-i Kārkardhā-yi Ijrayī-i Dāneshāmūzān-i Dabistān" (Effectiveness of Brain-Compatible Learning on Planning and Problem-Solving Components of Executive Functions among Elementary School Students), *Educational Psychology and Educational Sciences*, Vol. 13, No. 43, pp. 99–116, 1396 SH (2017 CE).
- Schmidt R (1999) *Motor Control*, chapter 4. pp: 61-73. 3.
- Schneider, W., & Shiffrin, R. M. (1977). Controlled and automatic human information processing: I. Psychological Review, 84(1), 1-66.
- Shāh 'Abd al-'Azīmī, Ḥusayn, *Tafsīr-i Ithnā 'Asharī* (The Ithnā 'Asharī Commentary), Tehran: Mīqāt, 1363 SH (1984 CE).
- Sivananda s (2003) "Mind, its Mysteries & Control" [www.thedivineLifesociety.org / download / mind.htm](http://www.thedivineLifesociety.org/download/mind.htm)
- Steinmayr, R., Ziegler, M., & Träuble, B. (2010). Do intelligence and sustained attention interact in predicting academic achievement? *Learning and Individual Differences*, 20(1), 14-18.

- Sulamī, Muḥammad bin Husayn, Ḥaqā'iq al-Tafsīr (The Realities of Qur'anic Interpretation), Tehran: University Publishing Center, 1369 SH (1990 CE).
- Ṭabarānī, Sulaymān bin Aḥmad, al-Tafsīr al-Kabīr: Tafsīr al-Qur'ān al-'Azīm (The Great Commentary: Interpretation of the Glorious Qur'an), Irbid: Dār al-Kitāb al-Thaqāfī, 2008 CE.
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad Ḥusayn, al-Mīzān fī Tafsīr al-Qur'ān (The Balance in the Interpretation of the Qur'an), Qom: Office of Islamic Publications of the Society of Seminary Scholars, 1378 SH (1999 CE).
- Ṭabāṭabā'ī, Sayyid Muḥammad Husayn, Shī'ah dar Islām (Shiism in Islam), Tehran: Office of Islamic Publications affiliated with the Society of Seminary Scholars of Qom, 1378 SH (1999 CE).
- Ṭabrisī, Faḍl bin Ḥasan, Tarjumah-yi Tafsīr-i Jawāmi' al-Jāmi' (Translation of the Commentary Jawāmi' al-Jāmi'), Mashhad: Astan Quds Razavi, Islamic Research Foundation, 1375 SH (1996 CE).
- Ṭūsī, Muḥammad bin Ḥasan, al-Tibyān fī Tafsīr al-Qur'ān (The Clarification in the Interpretation of the Qur'an), Beirut: Dār Ihya' al-Turāth al-'Arabī, n.d.
- Wāhidī, Shahrām and Aḥmadiyān, Rayḥānah, "Rābiṭah-yi Sabkh-hā-yi Huviyyat-i Madhhabī va Ab'ād-i Dīndārī bā Bahzistī-i Ravānshinākhtī-i Dāneshjūyān" (The Relationship between Religious Identity Styles and Dimensions of Religiosity with the Psychological Well-Being of Students), Journal of Psychology and Religion, Year 7, No. 4, Issue 28, Winter 1393 SH (2015 CE).
- Weinberg, R.S. and Gould, D., 2014. Foundations of Sport and Exercise
- Wolfe, Michael, Wilson, Deborah, et al., "Pazhūhishī dar Zaminah-yi Tavajjuh va Pardāzishhā-yi Shinākhtī" (A Study of Attention and Cognitive Processing), Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance, Vol. 12, No. 1, p. 169, 1377 SH (1998 CE).
- Wulf G, HOB M & Prinz W (1998) "Instruction for Motor Learning Differential Effects of Internal Versus External Focus of Attentional", Journal of Motor Behavior, vol (30), pp: 169- 179.
- Zamakhsharī, Maḥmūd bin 'Umar, al-Kashshāf 'an Ḥaqā'iq Ghawāmiḍ al-Tanzīl wa 'Uyūn al-Aqāwīl fī Wujūh al-Ta'wīl (The Revealer of the Realities of the Mysteries of Revelation and the Essentials of Interpretations), Beirut: Dār al-Kitāb al-'Arabī, 1407 AH (1986 CE).
- Zārī, Ḥusayn et al., "Muqāyasah-yi Tavajjuh-i Intikhābī Bayn-i Bīmārān-i Afrudāh, Waswāsī, Iẓtirābī va Afrād-i 'Ādī" (Comparison of Selective Attention among Depressed, Obsessive-Compulsive, Anxious, and Normal Individuals), Scientific and Research Quarterly of Lorestan University of Medical Sciences, Vol. 16, No. 3, Issue 61, 1393 SH (2014 CE).